

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΡΙΟΒΟΛΟΣ

Εθνικιστική «αντίδραση»
και Τάγματα Ασφαλείας

Εμφύλιος και αντικατοχικός πόλεμος
1943-1944

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΡΙΟΒΟΛΟΣ

ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΗ «ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ»
ΚΑΙ
ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Εμφύλιος και αντικατοχικός πόλεμος
(1943-1944)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	11
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΔΡΑΝΕΙΑ Ή ΤΗΝ ΑΝΑΜΟΝΗ ΣΤΗΝ «ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ» (ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1941 – ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1943)	23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΠΛΗΣ «ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ» (ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ)

Η γενική κατάσταση στις αρχές του 1943	49
Ο νόμος για τη συγκρότηση των Ταγμάτων Ασφαλείας	55
Οι απότακτοι αξιωματικοί του 1935 και η ανάκλησή τους	67
Η συγκρότηση των Ευζωνικών Ταγμάτων Ασφαλείας Αθηνών	71
Οι σκοποί των Ταγμάτων Ασφαλείας	77
Η επιδρομή των Ευζωνικών Ταγμάτων Ασφαλείας στα στρατιωτικά νοσοκομεία	80

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η «ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ» ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΙΣΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ (ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ ΚΥΡΙΩΣ) – ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΚΑΙ ΒΙΑΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

Ομάδες φοιτητών ευέλpidων-αξιωματικών βγαίνουν στο βουνό – Η σύγκρουσή τους με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και η επιστροφή τους στην πρωτεύουσα	103
Η συνέχιση της διαμάχης (φθινόπωρο του 1943 κι έπειτα)	105

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΑ ΕΥΖΩΝΙΚΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΠΑΤΡΩΝ, ΑΓΡΙΝΙΟΥ ΚΑΙ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ – ΚΛΙΜΑΚΙΑ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΑΤΡΩΝ

Ευζωνικά Τάγματα Ασφαλείας Πατρών	119
Ευζωνικό Τάγμα Ασφαλείας Αγρινίου	134
Ευζωνικό Τάγμα Ασφαλείας Ναυπάκτου	149

Κλιμάκια αγγλικής κατασκοπείας στην περιοχή Πατρών και η συνεργασία τους με τον ΕΔΕΣ (Ζέρβα), αλλά και με αξιωματικούς των Ταγμάτων Ασφαλείας 152

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΗΓΗΘΕΝΤΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Η κατάσταση στην Πελοπόννησο περί τον Ιούλιο-Αύγουστο 1943	163
Τα λίγο πριν και μετά τον θάνατο του Ιλαρχου Βρεττάκου γεγονός στην Καλαμάτα	180
Τάγματα Ασφαλείας Πελοποννήσου (γενικά)	186
Τάγματα Ασφαλείας Καλαμών (Μεσσηνίας)	191
Τάγμα Ασφαλείας Κορίνθου	193
Τάγματα Ασφαλείας Λακωνίας	198
Στοιχεία από τη δράση του υπολοχαγού Παναγιώτη Κατσαρέα κτλ.	213
Το δράμα των τελευταίων εμφύλιων συγκρούσεων (Δείγματα της σκληρότητας του Άρη Βελουχιώτη)	217
Το τέλος των Ταγμάτων Ασφαλείας Λακωνίας (Η εμφύλια σύγκρουση στον Μυστρά)	222
Η παράδοση του 2ου Ευζωνικού Συντάγματος Ασφαλείας Πατρών	227

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (ΕΑΣΑΔ) ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΗΓΗΘΕΝΤΑ

Δράση-αδράνεια (αξιωματικών) στη Θεσσαλία (1941-1942)	230
Η τύχη των Σαράφη-Κωστόπουλου και των λοιπών αξιωματικών του ΕΣΑΠ μετά τον αφοπλισμό του	232
Εμφύλιος ΕΛΑΣ με ΕΔΕΣ (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1943)	235
Εξαναγκασμός αξιωματικού του ΕΔΕΣ να προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ ή να εγκαταλείψει τις τάξεις του ΕΔΕΣ	238
Εθνικός Αγροτικός Σύνδεσμος Αντικομμουνιστικής Δράσεως (ΕΑΣΑΔ) – Τάγματα Ασφαλείας Θεσσαλίας	243

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΜΕΡΙΚΑ ΑΚΟΜΗ «ΤΑΓΜΑΤΑ» ΚΑΙ ΙΔΙΟΜΟΡΦΕΣ «ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ»

Ευζωνικά Τάγματα Ευβοίας	258
Η «Αντίδραση» (Λόχος Ασφαλείας) Βαλτετσίου και η εξόντωσή της	275
Μακεδονία: Η ιδιόμορφη (εθνικιστική-εθνικοσοσιαλιστική) «Αντίδραση» της περιοχής Κοζάνης	280
Προσπάθεια σύστασης «κρατικών» Ταγμάτων Ασφαλείας στη Φλώρινα	291
Αμφίπλευρη αγριότητα (ενδεικτικά παραδείγματα)	294

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΑΤΟΧΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ

Έλληνες εναντίον Ελλήνων στην Αθήνα και τον Πειραιά	301
Η εθνικιστική οργάνωση Χ και οι συμπλοκές της με την εαμική-κομμουνιστική αντίσταση	319
Περί των «ηρώων» του δωσιλογισμού και των απωλειών του (Μάρτιος-Οκτώβριος 1944)	326
Τα ελληνόφωνα Ες Ες (νυχτερινές περίπολοι)	335
Η εθνικιστική-τρομοκρατική ομάδα Χ Παγκρατίου και ο αρχηγός της Νίκος Παπαγεωργίου	339
Στοιχεία περί μερικών ακόμη εθνικιστικών-τρομοκρατικών ομάδων	345

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ, ΤΩΝ ΑΓΓΛΩΝ, ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ
ΚΑΪΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΖΕΡΒΑ ΣΧΕΤΙΚΩΣ ΜΕ ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ – ΜΙΚΡΗ
ΜΕΡΙΔΑ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΑΠΟΦΕΥΓΕΙ ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ Ή ΑΠΟΧΩΡΕΙ –
ΤΥΠΟΙ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΚΑΙ ΟΠΛΙΤΩΝ

Ήταν η δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας ανεξάρτητη και ανεπηρέαστη από τις κατοχικές αρχές;	350
Ο ρόλος των Άγγλων, της κυβέρνησης Καΐρου και του Ζέρβα σχετικά με τα Τάγματα Ασφαλείας – Η σύλληψη από τους Γερμανούς του αρχηγού των Ταγμάτων	353
Η αποφυγή κατάταξης ορισμένων στελεχών στα Τάγματα Ασφαλείας	362
Η αποχώρηση ορισμένων στελεχών αλλά και οπλιτών από τα Τάγματα Ασφαλείας	381
Κατηγορίες-προέλευση (κοινωνική, ιδεολογική κτλ.) οπλιτών και στελεχών των Ταγμάτων Ασφαλείας και λόγοι κατάταξης	394
Η «ποιότητα» των στελεχών και οπλιτών των Ταγμάτων Ασφαλείας	399

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ
ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΩΝ .....

409

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

1. Επιστολή (15 Δεκεμβρίου 1943) άγνωστης αντιστασιακής οργάνωσης –μη εαμικής– με θέμα «Απαντούμε στο γράμμα σας της 10-12-43»	429
2. Κοινή διακήρυξη ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ κτλ. εναντίον των δυνάμεων δωσιλόγων	432
3. Προκήρυξη της ΕΠΟΝ ΕΜΠ που κυκλοφόρησε λίγες μέρες μετά την Απελευθέρωση περί της εμφύλιας διαμάχης των σπουδαστών του Πολυτεχνείου (1943-1944)	434

4. Αναφορά του αντισυνταγματάρχη πεζ. Σπυρίδωνος Σακελλαρόπουλου με θέμα «Περί συνοπτικής εκθέσεως και προτάσεων απονομής ηθικής αμοιβής εις Αξιωματικούς και ιδιώτας»	438
5. «Αναφορά – Δελτίον πληροφοριών επί της ανταρτικής κινήσεως» οι οποίες είχαν συγκεντρωθεί για λογαριασμό του Επιτελείου «ΜΙΔΑΣ» για τη χρονική περίοδο από το τρίτο δεκαήμερο του Φλεβάρη του 1943 μέχρι τις 14 Απριλίου 1943	441
6. Αχρονολόγητη και ανυπόγραφη συνοπτική έκθεση περί της συγκροτήσεως των Ταγμάτων Ασφαλείας	449
7. Στοιχεία περί του Τάγματος Ασφαλείας Αγρινίου μέσα από έγγραφα (υπεύθυνες δηλώσεις, βεβαιώσεις κτλ.) σχετικά με τη δράση στο εν λόγω Τάγμα του λοχαγού πεζ. Παναγιώτη Γιωτόπουλου	451
8. Μήνυση κατοίκου Καλαμάτας κατά του ταγματάρχη πεζ. Δημητρίου Αλεξόπουλου, διοικητή επί Κατοχής του «δημοσυντήρητου» Τάγματος Ασφαλείας Καλαμάτας, κ.ά.	455
9. «Διαγωγή Ταγ/χου Πεζ. Οικονόμου Αθανασ.» μέσα από έγγραφο αναφορά του ταξίαρχου Χρήστου Γερακίνη (8 Ιανουαρίου 1947)	457
10. «Έκθεσις μάχης Τοπολιών νύκτα 8-9 Αυγούστου 1944» του λοχαγού πεζ. Δημητρίου Γιαννόπουλου, διοικητή του 3ου Λόχου/III Τάγματος Ευζώνων Αθηνών	460
11. Στοιχεία (καταθέσεις μαρτύρων, απολογίες, πόρισμα) εξ ενόρκου προανακρίσεως σχετικά με την ανατροπή του διοικητή του Τάγματος Ασφαλείας Γυθείου ταγματάρχη πεζ. Παναγιώτη Δεμέστιχα την 26η Σεπτεμβρίου 1944	469

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

1. Ονομαστικός κατάλογος των αξιωματικών που δολοφονήθηκαν-εκτελέστηκαν από την ΟΠΛΑ κτλ. στην Αττική και τον Πειραιά το διάστημα Ιανουαρίου-Νοεμβρίου 1944	493
2. Γενικά στοιχεία αναφορικά με ορισμένους αξιωματικούς μειωμένων ηθικών προσόντων και ακραίου αντικομμουνισμού εξ αυτών που υπηρέτησαν στα Τάγματα Ασφαλείας	497

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ΄

Ονομαστικός κατάλογος των αξιωματικών και ανθυπασπιστών που υπηρέτησαν στα Τάγματα Ασφαλείας Αθηνών (1ο Σύνταγμα Ευζώνων)	521
---	-----

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	529
------------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	541
-----------------	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πριν κάνουμε αναφορά σε ποια ακριβώς θέματα εστιάζει το περιεχόμενο του βιβλίου, σκόπιμο είναι να διασαφηνίσουμε τι εννοούμε με τους όρους «Αντίδραση», *Εμφύλιος (κατοχικός Εμφύλιος)* και *αντικατοχικός πόλεμος*. Επίσης αναγκαίο είναι να σταθούμε στη λέξη *εθνικιστής*.

Αρχίζουμε από τον όρο *εθνικιστής*. Η λέξη (*εθνικιστής, εθνικιστές κτλ.*) χαρακτηρίζει φυσικά, κατά την κυριολεξία της, τα σε μεγάλο βαθμό προσηλωμένα στο έθνος και στα εθνικά ιδανικά άτομα. Είναι μια έννοια με άλλα λόγια, σύμφωνα και με τα λεξικά, που αποδίδει εν μέρει την αντίστοιχη του πατριωτισμού. Στην Κατοχή όμως, με την εμφάνιση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), που τον βασικό κορμό της ηγεσίας του αποτέλεσαν κομμουνιστικά στελέχη, τη λέξη ιδιοποιήθηκε η πολιτικο-ιδεολογικά αντίπαλη στο ΕΑΜ πλευρά, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της έβλεπε ως κύριο εχθρό του έθνους τους κομμουνιστές. Στην πλευρά αυτή, την *εθνικιστική-αντικομμουνιστική*, που αυτοταυτιζόταν με το έθνος-κράτος, εντάχθηκαν καταρχήν, όπως ήταν φυσικό, ένεκα της εθνικής τους διαπαιδαγώγησης, οι στρατιωτικοί στο σύνολό τους. Γενικότερα, εντάχθηκαν όλοι οι δογματικά προσηλωμένοι στην ιδέα του έθνους.

Σχετικά με τον *κατοχικό Εμφύλιο: Εμφύλιος πόλεμος* στην Κατοχή ήταν η σύγκρουση μεταξύ ομάδων και αγωνιστών που συνεργάζονταν με τους Συμμάχους και ταυτόχρονα πολεμούσαν (ή δήλωναν ότι πολεμούσαν) τον κατακτητή. Βασικά ήταν η σύγκρουση της εαμικής αντίστασης-πολιτικού κινήματος με τις άλλες αντιστασιακές οργανώσεις, που όλες τους αρέσκονταν να αυτοπροσδιορίζονται ως «εθνικιστικές». Ταυτόχρονα όμως σημειώνονταν συγκρούσεις ομάδων και αγωνιστών (κυρίως του ΕΑΜ) με άτομα και ομάδες-μονάδες (Τάγματα Ασφαλείας, Σώματα Ειδικής Ασφαλείας κτλ.) που οργάνωνε η ελληνική κατοχική κυβέρνηση (Ιωάννης Ράλλης και λοιποί «συνεργάτες») προς επίτευξη των πολιτικών στόχων της και εξόπλιζε ο κατακτητής (κι όχι μόνο) για τους δικούς του σκοπούς-στόχους. Η δεύτερη αυτή περίπτωση αποτελεί βέβαια «όχι εμφύλιο, αλλά *αντικατοχικό πόλεμο*».¹

---

¹ Επιστολή άγνωστης αντιστασιακής οργάνωσης (το πιθανότερο της ΕΚΚΑ) με τίτλο «Απαντούμε στο γράμμα σας της 10-12-43», 15 Δεκεμβρίου 1943, Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Γ. και Κ. Βεντήρη, αρ. εισ. 269 (παρατίθεται ολόκληρη στο Παράρτημα Α', σ. 429, όπου και σχολιάζεται).

Όσον αφορά την «Αντίδραση»: Ως «Αντίδραση» επί Κατοχής εννοούνταν από το ΕΑΜ-ΚΚΕ κάθε άτομο ή οργάνωση ή ένοπλο τμήμα που στεκόταν απέναντι (εχθρικά γενικώς ή και σε συνεργασία με τον κατακτητή) στην εαμική Εθνική Αντίσταση ή τον στρατιωτικό και πολιτικό ηγεμονισμό που επιδίωκε η κομμουνιστική πλευρά της. Οι πρώτοι που χαρακτηρίστηκαν από το ΕΑΜ-ΚΚΕ ως «Αντίδραση» ήταν τα μέλη και οι οπαδοί των φιλοαξονικών-εθνικοσοσιαλιστικών οργανώσεων,² καθώς και κάθε είδους συνεργάτης («εθνοπροδότης») και πράκτορας των κατακτητών. Στη συνέχεια θα χαρακτηριστούν παρομοίως τα μέλη και οι οπαδοί του «προδοτικού ΕΔΕΣ Αθηνών», αλλά και —κατά (άδικη) προέκταση— ολόκληρη η οργάνωση του ΕΔΕΣ και οι οπαδοί της. Ταυτόχρονα τον ίδιο χαρακτηρισμό θα πάρουν τα Τάγματα Ασφαλείας (η ένοπλη «Αντίδραση» δηλαδή), αλλά και όλες σχεδόν οι εθνικιστικές οργανώσεις, καθώς οι περισσότερες παρουσίαζαν έμμεσες (κυρίως μέσα από τη συνεργασία τους με τα Τάγματα Ασφαλείας και την Ειδική Ασφάλεια, με βασικό σκοπό τον αντικομμουνιστικό αγώνα) ενδείξεις συνεργασίας με τους κατακτητές. Τέλος, το ΚΚΕ και το ΕΑΜ θα δώσουν τον χαρακτηρισμό του «αντιδραστικού» και σε κάθε αντιφρονούντα· πόσω μάλλον σε εκείνους που πραγματικά, στο όνομα του ατομικού τους συμφέροντος ή του αντικομμουνιστικού αγώνα, συνεργάζονταν, είτε κεκαλυμμένα είτε απροκάλυπτα, με τους κατακτητές και καταρράκωναν έτσι στην κοινή γνώμη τη λέξη εθνικιστής.³

² Ο εθνικοσοσιαλισμός ή ναζισμός είναι μορφή φασισμού που ενσωματώνει τον ρατσισμό και τον αντισημιτισμό. Ήταν ιδεολογία του ναζιστικού κόμματος, που επέβαλε δικτατορικό καθεστώς στη Γερμανία το 1933 μέχρι το 1945, και συναφών κινημάτων σε άλλες χώρες. Κατά την Κατοχή οι πιο γνωστές φιλοαξονικές-εθνικοσοσιαλιστικές οργανώσεις στην Αθήνα ήταν η Οργάνωσις Εθνικών Δυνάμεων Ελλάδος (ΟΕΔΕ), η Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωσις (ΕΣΠΟ), η Ένωσις Φίλων Χίτλερ (ΕΦΧ) και η Εθνική Ένωσις Ελλάς ή Ένωσις Ελλήνων Εθνικιστών (ΕΕΕ, γνωστή και ως Τρία Έψιλον). Πολιτικός αρχηγός της τελευταίας ήταν ο δικηγόρος εκ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνος Γούλας (καταγωγή: Τρίκαλα Θεσσαλίας). Με την Τρία Έψιλον συνεργάζονταν από το τέλος του 1943 κι έπειτα ο στρατηγός και πρώην υπουργός Εθνικής Αμύνης της κυβέρνησης Τσολάκογλου Γεώργιος Μπάκος, ο λοχαγός πυρ. Θεόδωρος Βουδικλάρης και πολλοί άλλοι.

³ Η λέξη εθνικιστής (εθνικιστές κτλ.) συνέχισε να στιγματίζεται και μετά την Κατοχή (έως το τέλος του καθεστώτος της 21ης Απριλίου βασικά). Καθ' όλη την περίοδο αυτή, η πλευρά των «εθνοφρόνων», αλλά και η αντίστοιχη βιβλιογραφία, συνήθως κάλυπτε τα Τάγματα Ασφαλείας, ή όσους είχαν υπηρετήσει σε αυτά, κάτω από τη λέξη εθνικιστής ή παράγωγα αυτής. Δηλαδή μιλούσε για μάχες εναντίον «εθνικιστών» όταν αναφερόταν σε μάχες ανταρτών ή αξιωματικών του ΕΛΑΣ εναντίον των Ταγμάτων Ασφαλείας (βλ. π.χ. την εργασία μας *Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ — Οικειοθελώς ή εξ ανάγκης. Νότια και Κεντρική Ελλάδα: Μνήμες και αρχειακά τεκμήρια*, Αλφειός, Αθήνα 2009, σ. 74) ή κατά διαφόρων άλλων ομάδων Ελλήνων που είχε οπλίσει ο κατακτητής. Είναι βέβαια γεγονός ότι κατά την Κατοχή, κοντά σε αυτούς που πράγματι αμαύρωναν τη λέξη εθνικιστής, την πλήρωσαν και άτομα

Όσον αφορούσε τους «εθνοπροδότες», το χτύπημά τους από τον ΕΛΑΣ, την ένοπλη δύναμη του ΕΑΜ-ΚΚΕ δηλαδή, όταν αυτός εμφανίστηκε στην ύπαιθρο της υπόδουλης χώρας, είναι βεβαιωμένο ότι έκαμε θετική εντύπωση στο σύνολο της κοινής γνώμης. Για παράδειγμα, «το ξεπάστρεμα των ρουφιάνων από το ΕΑΜ (12 μέχρι τώρα στη Μεσσηνία)» τους πρώτους μήνες του 1943 «έκανε αρίστην εντύπωση εις τον κόσμο».⁴

Με την πάροδο των μηνών, όταν ο ΕΛΑΣ άρχισε, καταργώντας βίαια τις τοπικές αρχές —που εκ των πραγμάτων συνεργάζονταν με την κατοχική κυβέρνηση, και κατά προέκταση με τους κατακτητές— και ιδρύοντας νέες, να εδραιώνει τη δική του εξουσία, κοντά στα στρατεύματα κατοχής, που ένιωσαν την κατάσταση να δυσκολεύει και φυσικά αντέδρασαν, άρχισαν να αντιδρούν και όσοι ξεβολεύονταν ή ήταν φανατικά αντίθετοι στην κομμουνιστική ιδεολογία που διακατείχε κατά ένα μεγάλο μέρος την εαμική Αντίσταση. Ως εκ τούτου η «Αντίδραση» διευρύνθηκε. Ο ΕΛΑΣ όμως, προκειμένου να περιφρουρηθεί ο αγώνας του (λαϊκός-κοινωνικός-εθνικός) και να χτυπηθεί το δωσίλογο κράτος (τα άτομα βασικά που το υπηρετούσαν μετά «ζήλου»), αλλά και για να μην αναχαιτιστεί η τάση του για πολιτική και στρατιωτική κυριαρχία, πολλαπλασίασε τα χτυπήματά του· είναι η εποχή (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1943) που η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Λογοθετόπουλου άρχισε να παραπαίει και οι Γερμανοί τον αντικατέστησαν (αρχές Απριλίου 1943) με τον παλιό πολιτικό Ιωάννη Ράλλη, ο οποίος παρουσιαζόταν αποφασισμένος να ανακόψει με κάθε τρόπο την πολιτική και στρατιωτική ισχύ του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Και... δε θα αργούσε. Σχεδόν αμέσως θα ίδρυε την ένοπλη εθνικιστική «Αντίδραση» — τα Τάγματα Ασφαλείας.

Έτσι, πέραν των κατακτητών, απέναντι στην Εθνική Αντίσταση, την εαμική κυρίως, εμφανίστηκαν νέοι εχθροί, δυστυχώς Έλληνες, που στο πλήθος των περιπτώσεων συνεργάζονταν απόλυτα (όπως και η Ειδική Ασφάλεια) με τους κατακτητές, παρότι γνώριζαν ότι αυτό «χαρακτηρίζεται υπό του Λαού ως προδοσία».⁵ Για αρκετούς εξ αυτών, πέρα από το αντικομμουνιστικό πάθος,

---

αναμφισβήτητου πατριωτισμού, δεδομένου ότι, σύμφωνα με την άποψη της κομμουνιστικής πλευράς του ΕΑΜ, όλοι όσοι (βάσιμα ή άβάσιμα) χαρακτηρίζονταν «αντιδραστικοί» θεωρούνταν «προδότες και σαν τέτοιους τους πιάνουμε και τους κρίνουμε» [έκθεση της Π.Ε. Χαλκιδικής του ΚΚΕ προς το Μακεδονικό Γραφείο, 23 Αυγούστου 1944, ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, φάκ. 23/7/116 — αφορά την περίπτωση του υπολοχαγού πυρ. Σπ. Δασκαλάκη (γενν. 1917 στο Ρέθυμνο), που εκτελέστηκε περί το τέλος περίπου της Κατοχής (15 Αυγούστου 1944) στη Μεγάλη Παναγιά Χαλκιδικής].

⁴ Επιστολή «Ηρακλή» (λοχαγού πυρ. Οδυσσέα Ζαμπούρου) από τη Μεσσηνία προς το Επιτελείο «Μίδας» στην Αθήνα, 16 Μαΐου 1943, Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Στ. Δούκα, αρ. εισ. 290.

⁵ «Εννοείται ότι ο αγών κατά του ΕΑΜ και ΚΚ τη επιγνώσει των Γερμανών χαρακτηρίζεται

λόγος για να καταταγούν στα Τάγματα ήταν και η παντελής έλλειψη ηθικού έρματος. Το δέλεαρ του πλιάτσικου βασικά. Τούτο τους έκανε να δείχνουν «περισσότερον αγριότητα και βαρβαρότητα» απ' ό,τι οι Γερμανοί κατακτητές.⁶ Προέβαιναν δηλαδή σε λεηλασίες «των κατοικημένων χώρων, άνευ εξαιρέσεως και οίκτου, ως να μη πρόκειται περί Ελλήνων χωρικών»· μάλιστα στις περισσότερες των περιπτώσεων οι λεηλασίες γίνονταν από τους οπλίτες των Ταγμάτων μπροστά στα μάτια «των βαθμοφόρων και των αξιωματικών, πολλοί των οποίων λαμβάνουν ενεργόν μέρος, ωσάν να ευρίσκονται εις καθαρώς εχθρικών χώρων».⁷

Η δημιουργία των πρώτων Ταγμάτων Ασφαλείας συμπίπτει χρονικά με την περίοδο κατά την οποία άρχισε η ανελέητη πια σύγκρουση Ελλήνων εναντίον Ελλήνων, είτε υπό ξεκάθαρα εμφύλια μορφή —π.χ. συγκρούσεις του ΕΛΑΣ με τον Ελληνικό Στρατό (Ε.Σ.) στη νότια Πελοπόννησο από τον Αύγουστο έως τον Οκτώβριο του 1943— είτε υπό τη μορφή αντικατοχικού πολέμου. Στην περίπτωση του αντικατοχικού πολέμου, από τη μια πλευρά έχουμε τα Τάγματα Ασφαλείας, την Ειδική Ασφάλεια (στην πρωτεύουσα), αλλά και πλήθος φιλοαξονικών-εθνικοσοσιαλιστικών καθώς και κάποιων μικρών εθνικιστικών οργανώσεων· πλάι τους και τους ναζί. Και απ' την άλλη βρίσκεται κατά βάση ο ΕΛΑΣ, αποφασισμένος να περιφρουρήσει έστω και με τη βία τον αγώνα του (εθνικό και πολιτικό), έχοντας σε πρώτη γραμμή —στον αστικό βασικά χώρο— το ακραίο του όργανο, την Οργάνωση Περιφρούρησης Λαϊκού Αγώνα (ΟΠΛΑ).

Στόχος του έργου μας είναι να εισέλθουμε όσο πιο διαφωτιστικά γίνεται σε μια «περιοχή» της σύγχρονης ιστορίας όπως η Κατοχή (1941-1944), και πιο συγκεκριμένα στην περίοδο της τρίτης κατοχικής κυβέρνησης (με πρωθυπουργό και υπουργό Εθνικής Αμύνης τον Ι. Ράλλη), κατά τη διάρκεια της οποίας διαδραματίστηκε ο κατοχικός Εμφύλιος —παράλληλα με τον αντικατοχικό πόλεμο—, βασικά ως προοίμιο του άλλου Εμφυλίου, εκείνου που δεν άργησε να ακολουθήσει (Δεκεμβριανά 1944 και περίοδος 1946-1949). Είναι μία ακόμη εργασία μας, η τρίτη, που έρχεται να καλύψει κατά το δυνατόν τα κενά που

υπό του Λαού ως προδοσία» [επιστολή Λεωνίδα Ζέρβα («Πολύβιου») προς τον Ναπολέοντα Ζέρβα, 24 Σεπτεμβρίου 1943, ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κυτ. 497, φάκ. 30/5/18].

⁶ Εμμανουήλ Νικολούδης, υπολοχαγός πεζ., *Άχρους στρατιώτης. Ημερολόγιο – Απομνημονεύματα 1941-1945*, υπό έκδοση, εγγραφή «Καλοκαίρι, Ιούνιος 1944».

⁷ «ΕΜ.-ΑΠ., Β' Αρχηγείον Χωροφυλακής Πελοποννήσου, αρ. Ε.Π. 1265. Εν Τριπόλει τη 27 Ιουνίου 1944. Προς όλα τα Τάγματα», υπογραφή: «Ο Επιτελάρχης Στυλιανός Ταβουλάρης», παρατίθεται στο Λευτέρης Καπελλάκος, *Αντάρτης στον Ταΰγετο – Στο 8ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, Πειραιάς 1995, σ. 362.

άφησαν οι δύο προηγούμενες.⁸ Ουσιαστικά είναι το αποτέλεσμα μιας επίμονης πάλης, έστω και αργοπορημένης, κατά όσων προσώπων ή ιδεολογικών και πολιτικών σχημάτων μάς υπέβαλαν για δεκαετίες, ένεκα διαφόρων ωφελημάτων τους, σε μια «αναγκαστική» άγνοια. Πιο συγκεκριμένα, σκοπός μας είναι να δώσουμε οντότητα, με ολόπλευρο κατά το δυνατόν φωτισμό, σε όσα οι διάφορες πολιτικές, ιδεολογικές αλλά και ιδιοτελείς σκοπιμότητες συγκεκριμένων ατόμων έχουν φροντίσει να αποκρύψουν επιμελώς ή έστω να αποσιωπήσουν με διακριτικότητα – αν δεν είχαν τη δυνατότητα να τα εξοβελίσουν εντελώς από τη δημόσια μνήμη· με κύριο όπλο τους βασικά τη λογοκρισία, αλλά και την αυτολογοκρισία.

Το βιβλίο συγκροτήθηκε μέσα από τη σύνθεση πλήθους αρχειακών τεκμηρίων που ανασύραμε από την αφάνεια της Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων (ΥΣΑ) αλλά και άλλων αρχείων (ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΣΚΙ, ΕΛΙΑ, Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, ΓΑΚ), σε συνδυασμό με άλλες, αδημοσίευτες ή δημοσιευμένες, γραπτές πηγές. Φυσικά σε αυτά τα στοιχεία πρέπει να προστεθούν και οι αναμνήσεις που συγκέντρωσε ο συγγραφέας τα τελευταία τριάντα χρόνια, συζητώντας με δεκάδες ανθρώπους (ιδιώτες και πρώην αξιωματικούς) που έζησαν τα χρόνια της Κατοχής.⁹

Από τις αδημοσίευτες γραπτές πηγές (βιώματα), πρέπει οπωσδήποτε να σταθούμε στο χειρόγραφο του έφεδρου υπαξιωματικού Βασίλειου Καραμαλή, τότε κατοίκου Γούβας Αθηνών, το οποίο εντοπίσαμε στο ΕΛΙΑ, με κύριο τίτλο *Τα πρώτα βάσανα του πολέμου και βασικότερο κεφάλαιο το «Στα Τάγματα Ασφαλείας Ευζώνων για καινούργιες περιπέτειες»*.¹⁰ Πρόκειται για τα βιώματα του εν λόγω υπαξιωματικού όχι τόσο κατά τον πόλεμο 1940-1941, αλλά περισσότερο κατά την Κατοχή, όταν αρχικώς οργανώθηκε στο ΕΑΜ και μετά (Σεπτέμβριος 1943) κατετάγη στα Ευζωνικά Τάγματα Ασφαλείας. Είναι μια πηγή (έγγραφο μαρτυρία) από τις ελάχιστες που υπάρχουν η οποία μας επιτρέπει, καθότι δεν αυτολογοκρίνεται (με προκλητικό τουλάχιστον τρόπο), να διεισδύσουμε στον σχεδόν άγνωστο κόσμο των Ταγμάτων Ασφαλείας. Συνάμα,

⁸ Οι δύο άλλες εργασίες μας είναι οι *Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ...*, ό.π.: και *Αντιπαράθεσεις και διαμάχες στην κατεχόμενη Μακεδονία 1941-1944 – Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ Μακεδονίας*. Αρχειακά τεκμήρια, πρόλογος Ν. Μαραντζίδης, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013.

⁹ Από τις συζητήσεις αυτές (συνεντεύξεις) προήλθε το βιβλίο *Μια αλυσίδα μνήμες: Αχαΐα και Β. Πελοπόννησος 1940-1949*, Αλφειός, Αθήνα 2007. Οι δε συζητήσεις με πρώην αξιωματικούς χρησιμοποιήθηκαν κυρίως στο βιβλίο *Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ...*, ό.π.

¹⁰ Ο Βασίλειος Καραμαλής του Χρήστου γεννήθηκε «εν Αθήναις το 1909, 12 Μαΐου». Το επάγγελμά του ήταν «ελαιοχρωματιστής και κοσμηματογράφος». Τα βιώματά του (110 χειρόγραφε σελίδες) τα έγραψε περί το τέλος του 1945.

πέραν των άλλων, μας δίνει μια σαφή εικόνα σχετικά με την «ποιότητα» των στελεχών (αξιωματικών και υπαξιωματικών) αλλά και των οπλιτών (ευζώνων) των εν λόγω στρατιωτικών μονάδων, που στο όνομα του αντικομμουνιστικού αγώνα συνεργάστηκαν άμεσα με τα κατοχικά στρατεύματα (Γερμανούς).

Κλείνοντας, πρέπει να τονιστεί, προς άρση πιθανής παρεξήγησης, πως το παρόν έργο δεν έχει σκοπό να θίξει οπωσδήποτε τη μνήμη κάποιων. Βασικός σκοπός και στόχος του είναι η ανάδειξη, με βάση νέα ευρήματα, γεγονότων της περιόδου της Κατοχής από εκείνα κυρίως που κάλυψαν ή απέκρυψαν οι πολιτικές σκοπιμότητες και η αυτολογοκρισία τον καιρό που μιλούσαν και διαμόρφωναν τη συλλογική μνήμη οι νικητές. Καθώς και αργότερα, ιδίως άμεσα μετά τη Μεταπολίτευση, όταν μίλησαν κατά κόρον —αυτολογοκρινόμενοι και αυτοί— οι νικημένοι. Η ανάδειξη των γεγονότων μάς φέρνει αναπόφευκτα σε γνωριμία και με τα ιστορικά υποκείμενα που τα δημιούργησαν ή έπαιξαν έμμεσα ή άμεσα κάποιο ρόλο σε αυτά. Ως προς τον χαρακτηρισμό όμως των υποκειμένων αυτών, τον λόγο δεν έχουν ούτε οι νικητές ούτε οι νικημένοι· τον έχει μονάχα η ιστορική έρευνα, που ασταμάτητα ψάχνει, συζητά, αμφισβητεί, αναθεωρεί και ξαναγράφει. Και, το σπουδαιότερο, παρέχει τα ευρήματά της ατόφια — χωρίς στρογγυλέματα.

Ο συγγραφέας

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΔΡΑΝΕΙΑ Ή ΤΗΝ ΑΝΑΜΟΝΗ ΣΤΗΝ «ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ» (ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1941 – ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1943)

Στις αρχές Απριλίου του 1941 ο Γερμανός δικτάτορας Άντολφ Χίτλερ, «συνέταιρος» του δικτάτορα της Ιταλίας Μουσσολίνι, πριν ρεζιλευτεί τελείως ο δεύτερος από τον ελληνικό στρατό, που διεξήγαγε ύστερα από πρόκληση νικηφόρο πόλεμο εναντίον του ιταλικού στα βουνά της Αλβανίας, διέταξε τα γερμανικά στρατεύματα που βρίσκονταν από τις αρχές Μαρτίου του 1941 στη Βουλγαρία να επιτεθούν στην οχυρωμένη ελληνική αμυντική γραμμή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη. Ακολούθησε μερικών ημερών ηρωικός αγώνας στην παραπάνω αμυντική γραμμή, και τέλος, μπροστά σε μια μη αντιμετωπίσιμη κατάσταση, επακόλουθο ήταν η συνθηκολόγηση. Και... η υποδούλωση της χώρας. Κοντά όμως στους Γερμανούς μπήκανε στην Ελλάδα και οι νικημένοι Ιταλοί. Μπήκαν και οι Βούλγαροι στην Ανατολική Μακεδονία. Έτσι άρχισε η Κατοχή (Απρίλιος 1941 – Οκτώβριος 1944).

Οι Γερμανοί, μόλις κατέλαβαν την Ελλάδα, τη χώρισαν σε τρεις ζώνες κατοχής. Ένα κομμάτι το κράτησαν και το έλεγχαν οι ίδιοι. Παραχώρησαν στους Βουλγάρους την Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη, ενώ τη μερίδα του λέοντος την έδωσαν στους Ιταλούς (μέρος της Δυτικής Μακεδονίας, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο κτλ.). Την πρωτεύουσα την είχαν μαζί με τους Ιταλούς, με τον βασικό έλεγχο φυσικά στα χέρια τους. Αυτό που ενδιέφερε κυρίως τους Γερμανούς μπαίνοντας στην Αθήνα, στις 27 Απριλίου 1941, ήταν η γρήγορη ρύθμιση των ελληνικών πραγμάτων με τρόπο ώστε να αποδεσμευτούν, κατά το δυνατόν, από την περιοχή και να στρέψουν όλες σχεδόν τις δυνάμεις τους στο Ανατολικό Μέτωπο (Ρωσία). Έτσι αναζήτησαν επειγόντως έναν Έλληνα πρωθυπουργό και μια κυβέρνηση. Καταλληλότερο θεώρησαν τον στρατηγό Γεώργιο Τσολάκογλου, ο οποίος είχε υπογράψει και τη συνθηκολόγηση και είχε εκδηλώσει προς τούτο σχετική επιθυμία.¹

---

¹ Δημοσθένης Κούκουνας, *Ιστορία της Κατοχής*, Λιβάνης, Αθήνα 2013, τόμ. Α', σ. 155 και 160.

Ο παραπάνω στρατηγός, που είχε προετοιμάσει σχετικώς το έδαφος —και γι' αυτό εξάλλου του έγινε και η πρόταση—,² κατάφερε στις 29 Απριλίου 1941 να σχηματίσει κυβέρνηση, βοηθούμενος στην προσπάθειά του αυτή από τον πρώην διοικητή του Β' Σώματος Στρατού υποστράτηγο Γεώργιο Μπάκο, που ανέλαβε υπουργός Εθνικής Αμύνης, με στρατό φυσικά ανύπαρκτο. Υπουργείο ανέλαβε και ο διοικητής του Α' Σώματος Στρατού αντιστράτηγος Παναγιώτης Δεμέστιχας, όπως και κάποιοι από τους διοικητές των μεραρχιών του ελληνοϊταλικού μετώπου στην Αλβανία. Όσον αφορά δε τις άλλες καίριες θέσεις της κυβέρνησης, τις περισσότερες ανέλαβαν επίσης υψηλόβαθμοι αξιωματικοί, έμπιστοι βασικά των Τσολάκογλου, Μπάκου και Δεμέστιχα.³ Εν τω μεταξύ η εν λόγω κυβέρνηση διόρισε, ύστερα από προνόμιο που της παραχώρησαν οι Γερμανοί, σε κάθε εδαφικό διαμέρισμα και κάποιον αξιωματούχο (κυρίως ανώτατο αξιωματικό) ως γενικό διοικητή. Προς τούτο επιλέχθηκαν, βασικά από τον πρωθυπουργό ή τον υπουργό Εθνικής Αμύνης, οι εμπνέοντες σε αυτούς εμπιστοσύνη. Οι γερμανόφιλοι δηλαδή. Για παράδειγμα, στην Πελοπόννησο και τη Μακεδονία τοποθετήθηκαν αντίστοιχα στις θέσεις αυτές οι γνωστοί γερμα-

² Γερμανικό έγγραφο (KR HSF, 26 Απριλίου 1941), με υπογραφή του Άλφρεντ Γιοντλ, «προς το υπουργείο Εξωτερικών» (Δημ. Κούκουνας, ό.π., τόμ. Α', σ. 160). Ο Τσολάκογλου είχε την πεποίθηση, γι' αυτό κι ανέλαβε την πρωθυπουργία, «ότι η Ελλάδα έπρεπε να ταχθεί με το μέρος της Γερμανίας και ακόμα να προβεί σε παραχωρήσεις προς τη Βουλγαρία». Επίσης είχε τη γνώμη «ότι οι Έλληνες είχαν κάθε συμφέρον να εξευμενίσουν τους Γερμανούς και να προσανατολιστούν ακόμα στο “κοινωνικό” τους σύστημα» (βλ. Ιωάννης Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση, δικτατορία, πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, Εστία, Αθήνα 1985, σ. 300).

³ Για παράδειγμα, ο συνταγματάρχης πεζ. Κλεάνθης Μπουλαλάς (διοικητής της IV Μεραρχίας), ο οποίος είχε εργαστεί με ικανοποιητική απόδοση ως συνδετικός κρίκος του μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνος με τους διοικητές των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού Μπάκο και Δεμέστιχα και τους άλλους μεράρχους κατά τις «συνεννοήσεις για τη συνθηκολόγησι», οι οποίες «είχαν αρχίσει από το Μάρτη, ίσως και ενωρίτερα» (Ευθύμιος Βασιλάς, *Αναμνήσεις περιόδου 1940-1947: Γεγονότα — Πρόσωπα — Κρίσεις*, Αθήνα 1979, σ. 25), ανέλαβε το υπουργείο Τύπου και Ραδιοφωνίας, το οποίο αρχικώς λειτούργησε ως Γενική Διεύθυνση «πρά τω κ. Προέδρω της Κυβερνήσεως» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Δημ. Μαχά). Στη διεύθυνση Τύπου και Ραδιοφωνίας τοποθετήθηκαν κι άλλοι 15 αξιωματικοί που επιλέχθηκαν κατά βάση από τον υπουργό Μπουλαλά (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Βασ. Μητσάκου). Πρέπει δε να σημειώσουμε ότι ο Μπουλαλάς είχε φτάσει από τους πρώτους στην Αθήνα (25 Απριλίου 1941), μαζί με άλλους «επίλεκτους» συνεργάτες (στρατηγούς και συνταγματάρχες) των Τσολάκογλου, Μπάκου και Δεμέστιχα. Ο διοικητής πεζ. της IV Μεραρχίας συνταγματάρχης Δημ. Καλοτάντανος, σε υπόμνημά του της 15ης Δεκεμβρίου 1946 «προς την Α.Μ. Βασιλέα Γεώργιον», αναφέρει ότι ο συνταγματάρχης Μπουλαλάς στις 25 Απριλίου 1941 ουσιαστικά εγκατέλειψε τη μεραρχία του για να φθάσει «δρομέως εις Αθήνας προς ανάληψιν της ραδιοφωνίας» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου).

νόφιλοι αξιωματικοί υποστράτηγος Γεώργιος Κονδύλης⁴ και συνταγματάρχης Αθανάσιος Χρυσοχού.⁵

Όλοι όσοι (ιδιώτες και στρατιωτικοί) δέχτηκαν να αναλάβουν υψηλά αξιώματα στον κυβερνητικό μηχανισμό και να εξυπηρετήσουν έτσι (έμμεσα ή άμεσα) τον κατακτητή αποτελούν την «πρώτη σειρά των πρωταγωνιστών του νέου δράματος» της Ελλάδας και μπορούμε να τους ονομάσουμε «οι συνεργάτες».⁶ Γι' αυτούς «το χειρότερο που μπορεί να λεχθεί, που είναι κιόλας αρκετά βαρύ, είναι ότι συναίνεσαν στην Κατοχή είτε για προσωπικό όφελος, είτε επειδή πίστευαν ότι οι Γερμανοί είχαν κερδίσει τον πόλεμο, είτε επειδή δεν έβλεπαν άλλη ελπίδα επιβίωσης για τον εαυτό τους και για εκατομμύρια άλλους ανθρώπους εκτός από τη συνεργασία».⁷

Οι «συνεργάτες» (πρωθυπουργός, υπουργοί, νομάρχες κτλ.) διακήρυτταν ότι ανέλαβαν την κυβέρνηση για να διασωθεί η χώρα από το χάος. Όμως η χώρα δε σώθηκε. Καταρχήν επήλθε χάος στην οικονομία. Αιτία ο πληθωρισμός, καθώς οι κατακτητές άρχισαν να τυπώνουν όσα χαρτονομίσματα ήθελαν, δίχως, δυστυχώς, την αποφασιστική αντίδραση της κυβέρνησης.⁸ Με τα χρήματα αυτά αγόραζαν από τα καταστήματα και τις βιομηχανίες ό,τι ήθελαν. Συνέπεια αυτού, πέρα από τη συστηματική αφαίμαξη της ελληνικής οικονομίας, ήτανε

⁴ Γιάννης Πριόβολος, *Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ – Οικειοθελώς ή εξ ανάγκης. Νότια και Κεντρική Ελλάδα: Μνήμες και αρχαιακά τεκμήρια*, Αλφειός, Αθήνα 2009, σ. 246, 256, 257. Ο Γ. Κονδύλης (καταγωγή: Αρχαία Ολυμπία) το 1916 (εποχή του Εθνικού Διχασμού), κατώτερος αξιωματικός τότε του πυροβολικού που ανήκε στη δύναμη του Δ' Σώματος Στρατού, μεταφέρθηκε αιχμάλωτος μαζί με 430 συναδέλφους του και 6.000 περίπου οπλίτες στην πόλη Γκαίρλιτς της Γερμανίας. Στο Γκαίρλιτς ο Κονδύλης παντρεύτηκε Γερμανίδα και έμαθε και τα γερμανικά. Παρεμπιπτόντως να αναφέρουμε ότι και ο υπουργός Εθνικής Αμύνης Γ. Μπάκος ήταν αιχμάλωτος στο Γκαίρλιτς. Και να προσθέσουμε ότι, κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου, ο Κονδύλης υπηρετούσε ως έφεδρος εκ μονίμων στο Τμήμα Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας και ήταν ένας από μια ομάδα αξιωματικών που «εζήτησαν από τον στρατηγόν Τσολάκογλου να συνθηκολογήσει» με τους Γερμανούς (κατάθεση: Κων. Βλάχος, «γεννηθείς στην Άμφισσα, 45 ετών, αντισυνταγματάρχης ιππικού», στο *Η δίκη Τσολάκογλου – Σύμφωνα με τα επίσημα πρακτικά, επιμέλεια Δημοσθένης Κούκουνας*, HISTORIA, Αθήνα 2016, σ. 151).

⁵ Για την ακρίβεια, ο Χρυσοχού ανέλαβε «Γενικός Επιθεωρητής Νομαρχιών της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας» (βλ. Γιάννης Πριόβολος, *Αντιπαραθέσεις και διαμάχες στην κατεχόμενη Μακεδονία 1941-1944 – Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ Μακεδονίας. Αρχαιακά τεκμήρια*, πρόλογος Ν. Μαραντζίδης, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 32).

⁶ Christopher Montague Woodhouse, *Το μήλο της έριδος. Η Ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, ΤΟ ΒΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2009, σ. 40.

⁷ Ο.π.

⁸ Άγγελος Θ. Αγγελόπουλος, *Από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, ΤΟ ΒΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2015, σ. 30-31.

να ενσκήψει —εξαιτίας βέβαια και άλλων παραγόντων— εξοντωτική πείνα.⁹ Ο χειμώνας του 1941-1942 ήταν ο τραγικότερος χειμώνας της Κατοχής.

Εν τω μεταξύ, ενώ η πείνα ξεκλήριζε τον υπόδουλο λαό, οι κατακτητές είχαν σχεδόν εξασφαλισμένη την ησυχία τους. Κι αυτό γιατί καταρχήν είχαν εξασφαλίσει την «ευμενή στάση»¹⁰ των αξιωματικών, από τις τάξεις των οποίων «ήταν δυνατόν και μάλλον βέβαιο να αναπηδήσουν ευθύς αμέσως οι πρώτοι αγωνιστές» της Αντίστασης.¹¹ Με άλλα λόγια, οι Γερμανοί, βάζοντας μπροστά την κυβέρνηση των «συνεργατών», δηλαδή τους βασικούς στρατηγούς που είχαν αποκτήσει φήμη και δόξα στο ελληνοϊταλικό πολεμικό μέτωπο, αλλά και άλλους επιφανείς συναδέλφους των εν λόγω στρατηγών, πέτυχαν να περιπέσει σε ψυχική αδράνεια και παθητική ανοχή το σύνολο των υπόλοιπων αξιωματικών¹² και κοντά στους αξιωματικούς να περιπέσουν, κατά τους πρώτους τουλάχιστον μήνες της Κατοχής, στην ίδια αδράνεια και παθητική στάση έναντι των κατακτητών και οι εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες που είχαν υπηρετήσει υπό τις διαταγές των στρατηγών (τώρα «συνεργατών»), για τους οποίους έτρεφαν έντονο θαυμασμό.

Για τους Γερμανούς, η επιλογή και τοποθέτηση του Γ. Μπάκου ως υπουργού Αμύνης ήταν ό,τι πιο επιτυχές. Η πίστη του εν λόγω στρατηγού στη νίκη

⁹ Σημαντικότατο ρόλο στην όξυνση της πείνας διαδραμάτισε και ο συμμαχικός ναυτικός αποκλεισμός (η Ελλάδα πάντοτε εξαρτιόταν από εισαγωγές για να τραφεί), όπως και η κατάρρευση των δικτύων διανομής προϊόντων στο εσωτερικό της χώρας. Δηλαδή τα τρόφιμα από την ύπαιθρο δεν έφταναν στις πόλεις, συχνά επειδή τα παρακρατούσαν οι αγρότες για λόγους δικής τους επιβίωσης, κερδοσκοπίας, ή επειδή είχε χαθεί η εμπιστοσύνη μεταξύ κράτους και παραγωγών. Επιπλέον στην Αθήνα αλλά και σε άλλες πόλεις οι κατακτητές είχαν λεηλατήσει τις αποθήκες και είχαν δημεύσει τα αποθέματα τροφίμων-σιτηρών —τα οποία είχαν καταγράψει μέσω διαφόρων επιτροπών— για τη διατροφή τους. Το ελάχιστο ψωμί του δελτίου δε διανεμόταν πάντοτε.

¹⁰ «Η κατοχική κυβέρνηση βραχυπρόθεσμα έβαλε, με υπόδειξη των Γερμανών, σαν σκοπό της να εγκλωβίσει τους αξιωματικούς στα σχέδιά της, δηλ. να αποτρέψει την ένταξη και συμμετοχή των στον ένοπλο αντιστασιακό αγώνα και να εξασφαλίσει την ευμενή στάση τους προς το στρατό κατοχής. Και μεσοπρόθεσμα τη συμμετοχή των αξιωματικών στη συγκρότηση αντιστασιακών ενόπλων τμημάτων τα οποία ονόμαζαν “εθνικιστικά”» [Βασίλης Γκανάτσιος (Χείμαρρος), *Ένας δάσκαλος καπετάνιος καταγράφει και αξιολογεί τη δεκαετία 1940-1950*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 97].

¹¹ Γεώργιος Ρούσσοις, *Νεώτερη ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1826-1974)*, Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήναι 1975, σ. 402.

¹² «Η ζημία η οποία εγένετο εις τον εθνικόν αγώνα εναντίον του κατακτητού εκ μέρους της Κυβερνήσεως του στρατηγού Τσολάκογλου υπήρξε μεγίστη, διότι επέτεινε την επικρατούσαν σύγχυσιν μεταξύ των στελεχών ως προς την συνέχισιν του αγώνος δι’ ανορθόδοξων μεθόδων» (Ιωάννης Μανέτας, *Μαχομένη Ελλάς — Μέση Ανατολή, 1942-1945*, Αθήναι 1980, τόμ. Α', σ. 55).

της Γερμανίας¹³ τον είχε ταυτίσει απόλυτα με τα σχέδιά τους. Είχαν δηλαδή στο πλευρό τους έναν πειθήνιο συνεργάτη σε θέση-κλειδί, ο οποίος μάλιστα δεν έχανε ευκαιρία να αποδεικνύει συνεχώς την πίστη του προς αυτούς. Όλες του οι ενέργειες ήταν πάντα τέτοιες ώστε να μην αντίκεινται στο πνεύμα των διαταγών-επιθυμιών των κατακτητών – των Γερμανών ιδιαίτερος. Για παράδειγμα, ουδόλως ασχολήθηκε με το φλέγον θέμα των αποστρατευμένων πολεμιστών (αξιωματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών), υγιών και αναπήρων, που κατάγονταν από την Κρήτη, ώστε να τους επιτραπεί να επιστρέψουν στο νησί τους, πράγμα που οι κατακτητές (βασικά οι Γερμανοί) το απαγόρευαν.¹⁴ Άλλο χαρακτηριστικό για τον Μπάκο είναι ότι περί το τέλος του 1941 (Οκτώβριος-Νοέμβριος) θέλησε να σχηματίσει εθελοντική «λεγεώνα», υπό κατάλληλους διοικητές, η οποία θα στελνόταν να πολεμήσει εναντίον των Ρώσων στο Ανατολικό Μέτωπο.¹⁵ αλλά δε βρήκε ανταπόκριση από το περι-

¹³ Θρασύβουλος Τσακαλώτος, *40 χρόνια στρατιώτης της Ελλάδος. Πώς εκερδίσσαμε τους αγώνας μας, 1940-1949*, Τυπογραφία «Ακροπόλεως», Αθήναι 1960, τόμ. Α', σ. 368. Ο Μπάκος συνέχιζε να πιστεύει ακλόνητα «εις την Γερμανικήν νίκη» ακόμη και «μετά το Ελ-Αλαμίν και την υποχώρησιν των Γερμανών εις την Αφρικήν, ως και εις το Ανατολικόν Μέτωπον», και γενικώς μετά τη δυσμενή τροπή που πήραν για τη Γερμανία τα πολεμικά πράγματα κατά το τέλος φθινοπώρου του 1942 (Κωνσταντίνος Μπακόπουλος, *Η ομηρία των πέντε στρατηγών: Ζωή των – Στρατόπεδα συγκεντρώσεως*, Αθήναι 1948, σ. 22).

¹⁴ Περί το τέλος Ιουλίου 1941 οργανώθηκε στο Παναθηναϊκό Στάδιο μια μεγάλη συγκέντρωση (η πρώτη μαζική εκδήλωση στην Αθήνα) των πρώην πολεμιστών που κατάγονταν από την Κρήτη, καθώς οι περισσότεροι, γυρίζοντας από το μέτωπο, είχαν συγκεντρωθεί στην Αθήνα. Αίτημά τους ήταν να τους επιτραπεί να γυρίσουν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, την Κρήτη. Ο χώρος του Σταδίου γέμισε. Στη συγκέντρωση μάλιστα παρευρέθηκε και μεγάλο πλήθος τραυματιών και αναπήρων Κρητικών – βοήθησαν σε αυτό οι νεοσύστατες τότε οργανώσεις. «Αλλά οι κατακτητές χτύπησαν σκληρά. Οι Ιταλοί έπιασαν κάπου 1.100 Κρητικούς. Τους έκλεισαν σ' ένα στρατόπεδο στη Λάρισα. Μόλις το είχαν ανοίξει. Εκεί πέρασαν σκληρή ζωή οι κρατούμενοι. Πέθαναν από πείνα πάνω από 500 και πολλοί εκτελέστηκαν αργότερα» (Γιάννης Κυριακίδης, *Εθνοκοσμοπολιτικός αγώνας: Νέα Σμύρνη – Φάληρο 1941-1945*, Νέα Σμύρνη 1983, σ. 25-26). Για τους τραυματίες Κρητικούς και τη συγκέντρωσή τους στο Στάδιο σημειώνει στο ημερολόγιό της η Μαρίκα Αντωνοπούλου: «Σήμερα μαθεύτηκε ότι προχτές οι Ιταλοί τουφέκισαν τραυματίες Κρητικούς κλεισμένους μες στο Στάδιο» (*Ημερολόγιο Κατοχής της Μαρίκας Αντωνοπούλου [1941-1944]*, εισαγωγή-επιστημονική επιμέλεια Σοφία Ματθαίου, Πατάκης, Αθήνα 2014, εγγραφή 3ης Αυγούστου 1942).

¹⁵ Την πληροφορία αυτή αντλούμε από τα: Θρασ. Τσακαλώτος, *40 χρόνια στρατιώτης της Ελλάδος...*, ό.π., τόμ. Α', σ. 368· Ιάκωβος Χονδροματίδης, *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα. Εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της Κατοχής 1923-1945*, Γνώμων Εκδοτική, Αθήνα 2017, σ. 137 («Τη λεγεώνα αυτή [Κυανόλευκος Μεραρχία] ο Μπάκος πρότεινε να τη διοικεί ο υπασπιστής του [λοχαγός] Βουδικλάρης μαζί με έναν άλλον ανώτερο αξιωματικό»)· καθώς και από την κατάθεση του Ορ. Παπαπαναγιώτου,

βάλλον του,¹⁶ και περισσότερο από τις οργανώσεις εφέδρων (αξιωματικών, υπαξιωματικών και οπλιτών).¹⁷ Και τούτο γιατί ο Μπάκος μόνον έναν εχθρό έβλεπε – τους κομμουνιστές.¹⁸ Επισημαίνεται παρεμπιπτόντως ότι ο χαρκτηρισμός τότε κάποιου ως κομμουνιστή δεν απαιτούσε ιδιαίτερα στοιχεία· αρκούσε π.χ. η έστω και μηδαμινή επίδοσή του σε αντιστασιακό έργο.¹⁹

Παρομοίως με τον υπουργό Αμύνης στρατηγό Μπάκο εργάζονταν και κάποιιοι από τους αξιωματικούς του άμεσου περιβάλλοντός του. Καταρχήν οι υπασπιστές του: ο λοχαγός πυροβολικού Θεόδωρος Βουδικλάρης, «υπασπιστής και δεξιός βραχίων» του Μπάκου,²⁰ και ο υπολοχαγός πεζικού Δημήτριος Μπραϊ-

μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου Εφέδρων Αξιωματικών και Υπαξιωματικών, στο *Η δίκη Τσολάκογλου...*, ό.π., σ. 286-287.

¹⁶ Από τους υπουργούς του Τσολάκογλου υποστήριξαν ξεκάθαρα την πρόταση του Μπάκου μόνον οι Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος και Σωτήριος Γκοτζαμάνης (κατάθεση: Ορ. Παπαπαναγιώτου, στο *Η δίκη Τσολάκογλου...*, ό.π., σ. 286-287).

¹⁷ Ό.π. Σύμφωνα με τον Θρασ. Τσακαλώτο, επιτελάρχη τότε του προσωπικού του υπουργείου Εθνικής Αμύνης, ο Μπάκος «έκαμε ειδική συγκέντρωση τότε, εις την οποίαν εκάλεσε ένα αριθμόν συνταγματαρχών υπηρετούντων εις το Υπουργείον. [...] Εξήγησε σαφέστατα την επιθυμίαν του και την πεποίθησίν του ότι, όταν νικήση η Γερμανία, θα είναι ένα επιχείρημα στα χέρια της Ελλάδος. Οι μόνοι οι οποίοι τότε εδέχθησαν ήσαν δύο συνταγματάρχαι» (*40 χρόνια στρατιώτης της Ελλάδος...*, ό.π., τόμ. Α', σ. 368). Το ίδιο αναφέρει και ο Ιάκ. Χονδροματίδης: «Θιασώτες της Κυανόλευκης Μεραρχίας ήταν ο συνταγματάρχης Νικ. Κουρκουλάκος μαζί με τον αδερφό του Στέφ. Κουρκουλάκο» (*Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα...*, ό.π., σ. 138-139).

Να προσθέσουμε ότι αργότερα (άνοιξη 1943) εκδήλωσε την επιθυμία του να πολεμήσει στο πλευρό των Γερμανών με επιστρατευμένους Έλληνες από τη Βόρειο Ελλάδα και ο ε.α. αντι-συνταγματάρχης πυρ. Αθανάσιος Παπαθανασίου (με καταγωγή από το Πάπιγκο Ιωαννίνων, κάτοικος Θεσσαλονίκης επί Κατοχής). Συγκεκριμένα, «κατά την διάρκειαν της Κατοχής εξεδήλωσε φιλοϊταλικά αισθήματα και δι' ανοικτής επιστολής του προς τον πρωθυπουργόν Ράλλην Ι. εζήτηι όπως τον διορίση Ανώτερον Στρ. Διοικητήν Βορείου Ελλάδος διά να ενεργήση επιστράτευσιν και να πολεμήση παρά το πλευρόν του Ράιχ κατά της Σοβιετικής Ρωσίας, συνεργαζόμενος μετά των αρχών Κατοχής. Ομοίως ούτος διενήργει εις μεγάλην κλίμακα μαύρην αγοράν ου μόνον εν Θεσσαλονίκη, αλλά και μέχρι Χαλκιδικής» (ΓΣΑ, ατ. έγγρ. Αθ. Παπαθανασίου του Μιχ.).

¹⁸ Θρασ. Τσακαλώτος, ό.π., τόμ. Α', σ. 368.

¹⁹ Όπως σημείωνε στο ημερολόγιό του στις 15 Φεβρουαρίου 1942 ο υπολοχαγός πεζ. Εμμανουήλ Νικολούδης, κάτοικος Θεσσαλονίκης: «Σήμερα φίλοι μου μου είπαν πως είναι κίνδυνος να με συλλάβουν ως μεταδίδοντα νέα [εκ του ραδιοφώνου που έχω διασώσει] και να με χαρακτηρίσουν ως κομμουνιστή. Δεν φοβούμαι όμως διότι είμαι πατριώτης Έλληνας και τίποτε άλλο» (*Αχρους στρατιώτης. Ημερολόγιο – Απομνημονεύματα 1941-1945*, υπό έκδοση).

²⁰ Θεόδωρος Βουδικλάρης, *Ημέρες πολέμου. Σκίτσα από την ελληνικήν εποποιίαν του 1940-1941*, Αθήναι 1973, σ. 81. Για τον Μπάκο, τον Βουδικλάρη και άλλους ομοίους τους, ο λοχαγός πεζ. Κων. Καρμής, σε «Απολογία κατηγορουμένου», κατέθεσε: «“Πετάχτε τα παλιομπιστολά σας” διατάσσει ο στρατηγός Μπάκος εντός της Βουλής των Ελλήνων. Και ξεσπαθώνει ο συνταγματάρχης Πούλος με τους Έλληνο-Γερμανούς του: “Χάιλ Χίτλερ”. Και

μης, «βοηθός υπασπιστού» έως τον Μάρτιο του 1942.²¹ Σαν κι αυτούς φυσικά υπήρχαν κι άλλοι. Όλοι τούτοι οι «συνεργάτες», κινούμενοι από μεγαλομανία ή ακόμη και από αντεθνικά αισθήματα (σε συνδυασμό με την πίστη τους στην οριστική επικράτηση του Άξονα), επέλεξαν θέσεις, ή δέχτηκαν ευχαρίστως να τοποθετηθούν σε αυτές, όπου με ελαφρά τη συνείδηση, έχοντας άμεση σχέση με τους κατακτητές, εξέθεσαν ανεπανόρθωτα το αξίωμά τους και την εθνική τους υπόσταση.

Στην κατηγορία αυτή, πέραν των άμεσων «συνεργατών» (υπουργών κτλ.), ανήκουν και αρκετοί άλλοι «Έλληνες» οι οποίοι εργάζονταν ως όργανα εξυπηρέτησης των κατακτητών. Για παράδειγμα, από τους στρατιωτικούς, να αναφέρουμε τους συνταγματάρχη πυροβολικού Νικόλαο Μπαλή και αντισυνταγματάρχη πυροβολικού Σταμάτιο Βόρσα. Ο Μπαλής είχε διατελέσει πρόεδρος της Επιτροπής Συνδέσμου μετά της Ιταλικής Διοικήσεως και υπαγόταν στο

γίνεται Εθνικοσοσιαλιστικόν Διευθυντήριον εν Θεσσαλονίκη με τον Παζιώνη-Περιστέρη-Παπαβασιλείου-Θεοφάνους-Σερεμέτη—οι τρεις τελευταίοι είναι ταγματάρχαι, ο 2ος στρατηγός—, “Χάιλ Χίτλερ” κι εδώ. Κι έρχεται ο ταγματάρχης Βουδικλάρης ίνα μας ανακοινώση νέους χρησμούς. Αυτός μας έλεγε: “Θα δώσουμε τον λόγο μας στους Γερμανούς ότι δεν θα κτυπήσουμε ποτέ κανένα Γερμανό”. Ζήστε, Γερμανοί, να πεθάνουν οι Έλληνες. Χάος, σκότος κι εξουθένωσις εις όλες τις τάξεις και εις τους αξιωματικούς» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου).

Μερικά ακόμη για τον Βουδικλάρη (γενν. 1904 στον Γερολιμένα Λακωνίας, ΣΣΕ 1926), ο οποίος στην Κατοχή εξελίχθηκε σε ένα εκ των κυριότερων στελεχών της εθνικοσοσιαλιστικής οργάνωσης ΕΕΕ. Το έντυπο *Μεγάλη Ελλάδα*, όργανο της Στρατιάς Σκλαβωμένων Νικητών, έγραφε γι’ αυτόν τον Μάιο του 1942 (αρ. 9): «Πορτρέτα Προδοτών: Λοχαγός Βουδικλάρης: Είναι ο υπασπιστής του περιφήμου Έλληνας Κουίσλιγκ και δήθεν υπουργού της Εθνικής Αμύνης Μπάκου. [...] Έχει ειδικευθή στην κατασκοπεία των αληθινών αξιωματικών που εκπληρώνουν το καθήκον τους και φεύγουν για να βρουν τις ελεύθερες Ελληνικές δυνάμεις που συνεχίζουν τον αγώνα. Μερικές δεκάδες Ελλήνων αξιωματικών ερρίχθησαν από τους Γερμανούς και τους Ιταλούς στα μπουδρούμια επειδή παρασύρθηκαν από το διπρόσωπο παιγνίδι του προδότη αυτού και του εμπιστεύθηκαν τα σχέδιά των. Φανατικός αξιωματικός και τυφλό όργανο των κατακτητών» (παρατίθεται στο Γ. Κυριακίδης, *Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας...*, ό.π., σ. 106).

²¹ Υπεύθυνη δήλωση του υπολοχαγού πεζ. Δημ. Μπραϊμή, 10 Απριλίου 1946, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου. Ο Μπραϊμης (γενν. 1908 στον Δρύαλο Λακωνίας, ΣΣΕ 1937)—όπως κι ο Μπάκος κι ο Βουδικλάρης κτλ.— έναν εχθρό έβλεπε: τους κομμουνιστές. Τον Απρίλιο του 1942, στο πλαίσιο εκστρατείας «εξυψώσεως εθνικών φρονημάτων πολιτών» διαφόρων περιοχών της υπαίθρου «έναντι της προπαγάνδας του ΕΑΜ», ο Μπραϊμης, κατόπιν εντολής, μετέβη στην Αρεόπολη Λακωνίας (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου). Εκεί, προς επιτέλεση του έργου του, συνεργάστηκε με τους Ιταλούς κατακτητές. Δεν είχε δε πρόβλημα να φωτογραφίζεται, μαζί και η σύζυγός του, «μετά των εκεί Ιταλών Αξιωματικών» (αναφορά του λοχαγού πεζ. Παναγιώτη Ρογκάκου προς τη Διεύθυνση Πληροφοριών του ΓΕΣ με θέμα «Περί της εν Πελοποννήσω καταστάσεως», 15 Ιουλίου 1945, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου). Περισσότερα για τον Μπραϊμή βλ. στο Παράρτημα Β', σ. 511.

Πολιτικό Γραφείο του πρωθυπουργού της εκάστοτε κατοχικής κυβέρνησης, ενώ ο Βόρσας ήταν βοηθός του.²² Ο πρώτος μάλιστα, ανάμεσα σε άλλα, αντιστάθηκε και στην προσπάθεια μιας καλλιτέχνηδας να δοθεί συναυλία υπέρ των αναπήρων του πολέμου 1940-1941 με την αιτιολογία ότι «θα τους χειροκροτήση ο κόσμος, και αυτό μπορεί να δημιουργήσει σάλο».²³

Σε σχέση με τους «συνεργάτες», πρέπει οπωσδήποτε να αναφερθούμε και στον συνταγματάρχη πεζικού Διονύσιο Παπαδόγκωνα.²⁴ Ένα δείγμα της δου-

²² Πόρισμα ένορκης προανάκρισης (Κοζάνη 9 Μαρτίου 1946) η οποία διενεργήθηκε από τον υποστράτηγο Δημ. Αμπατζή «κατά των Σ/χου του Πυρ. Μπαλή Νικ. και Αν/χου Πυρ. Βόρσα Σταμ., κατηγορουμένων δι' αναξιοπρεπή και ασυμβίβαστον προς το επάγγελμα του Αξιωματικού συμπεριφοράν των κατά τον χρόνον της Κατοχής» αναφέρει, πρώτον, ότι «ο Συνταγματάρχης Πυρ. Μπαλής Νικ. εδέχθη και ανέλαβεν υπηρεσίαν παρά της συσταθείσης τότε Επιτροπής Συνδέσμου μετά της Ιταλικής Διοικήσεως ως Πρόεδρος αυτής και από του Ιουνίου 1941 μέχρις Αυγούστου 1943, ήτοι καθ' όλον τον χρόνον της Ιταλικής Κατοχής, κινηθείς από κούφην μεγαλομανίαν εν συνδυασμῷ με επίδρασιν ζωηράν επ' αυτού της Ιταλίδος συζύγου του. Ούτος, εκ κακής εκτιμήσεως της εν γένει τότε πολεμικής καταστάσεως μεταξύ Ἄξονος και Συμμάχων, πιστεύσας εις οριστικὴν επικράτησίν του και επιλήσμων γενόμενος των προς το αξίωμά του και προς την Πατρίδα βαρυτάτων υποχρεώσεών του, ιδίως κατά τους της υποδουλώσεως χρόνους, αφ' ενός μεν ποικιλοτρόπως και μετ' ενδιαφέροντος εδέχθη και εξυπηρέτησεν τας Ιταλικὰς αρχὰς κατοχῆς, αφ' ετέρου δε, συνάψας μείζονας των υπηρεσιακῶν σχέσεων τοιαύτας, παντοιοτρόπως επωφελήθη τούτων εις βάρος της αξιοπρεπειᾶς του ως αξιωματικῆς και της εθνικῆς του συνειδήσεως»· και, δεύτερον, ότι «ο Αντισυνταγματάρχης Πυρ. Βόρσας Σταμ. προθύμως και με ανθεθνικά αισθήματα, και με βάσιν την πλήρη και οριστικὴν επικράτησιν του Ἄξονος, αναλαβὼν υπηρεσίαν παρά της Επιτροπῆς Συνδέσμου μετά της Ιταλικῆς Διοικήσεως κατοχῆς από Ιουνίου 1941 μέχρις Αυγούστου 1943 ως βοηθός του Προέδρου αυτής Συνταγματάρχου του Πυρ. Μπαλή Νικ., και συνάψας προσωπικὰς σχέσεις μετά των αντιπροσώπων του Ιταλικῆς Στρατοῦ, ποικιλοτρόπως εξυπηρέτησεν τούτους μέχρι του βαθμοῦ ὥστε και συναδέλφους να εκθέσῃ, πιέσας την εθνικὴν των συνειδήσιν ὅπως εξυπηρετήσουν τας υπηρεσίας του κατακτητοῦ, θέσας εις σοβαρόν κίνδυνον και αυτήν την ζώήν των, ως και χάρις των υπηρεσιῶν του τούτων πολλαπλῶς ωφελήθη εις βάρος της αξιοπρεπειᾶς του Αξιωματικῆς και της εθνικῆς τιμῆς. Επίσης η εν γένει δουλοπρεπῆς στάσις του και συμπεριφορά του ἐναντι των κατακτητῶν και η προς την Ιταλικὴν Πρεσβείαν Αθηνῶν αίτησίς του προς έρευναν της καταγωγῆς με κατεύθυνσιν την γενεαλογίαν Βόρσα τινός, δουλός της Απουλίας, ακμάσαντος το 1015 μ.Χ., δι' ης διεξεδίκει απονομήν τίτλων ευγενείας του ως ἄνω δουλός, αποτελεί το ἄκρον ἄωτον της πλήρους τούτου εθνικῆς εξουθενώσεως και αναξιοτήτος» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Νικ. Μπαλή).

²³ Κυρία Ζαναντρίς (καλλιτεχνικό ψευδώνυμο της Ιωάννας Ανδριανοπούλου), *Εθνική δράσις και αντίδρασις: Πόλεμος – Κατοχή*, Αθήνα 1947, σ. 63 και 74-75.

²⁴ Ο Διονύσιος Παπαδόγκωνας γεννήθηκε το 1888 στο Πεταλίδι Μεσσηνίας. Ήταν απόφοιτος της ΣΣΕ (ανθυπολοχαγός πεζ.). Πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913, καθώς και στους αμέσως μετέπειτα πολέμους (Α' Παγκόσμιο και Μικρασιατική Εξστρατεία) και στον ελληνοϊταλικό πόλεμο στην Αλβανία, όπου από τις 31 Ιανουαρίου 1941 διετέλεσε διοικητής του Συγκροτήματος Τρεμπεσίνας της V Μεραρχίας. Αργότερα διετέλεσε υποδιοι-

λοπρέπειας του τελευταίου μάς δίνει ο ταγματάρχης διαχειρίσεως Γεώργιος Κώνστας, που διέμενε στο Ναύπλιο και πιάστηκε εκεί από τους Ιταλούς²⁵ στις 6 Δεκεμβρίου 1941 για αντιστασιακή δράση και κλείστηκε στις φυλακές της Τρίπολης. Γράφει ο Κώνστας:

Σαν βγήκα στις 18 του Γενάρη 1942 ο [...] Συνταγματάρχης Παπαδόγκωνας επέμενε να πάω «να υποβάλω τα σέβη μου στο στρατηγό τον Ιταλό και να τον ευχαριστήσω για την απόλυσή μου», και ακόμα «να του δηλώσω πως θα είμαι από τους πιο έμπιστους φίλους των Ιταλών, κάνοντας ό,τι εξυπηρετεί τον ιταλικό στρατό κατοχής» [...] Όπως ήταν φυσικό, τις συμβουλές αυτές του πιο πάνω συνταγματάρχου!!! τις απέρριψα ασυζητητί.²⁶

Στην ίδια κατηγορία με τους παραπάνω «συνεργάτες» ανήκει και ο ταγματάρχης πεζικού Βασίλειος Μητσάκος:

Ούτος, δεχθείς κατά το δεύτερον έτος της Κατοχής (αφού κατά το πρώτον υπηρέτησεν εις την Ραδιοφωνίαν) ν' αναλάβη την υπηρεσίαν του Επάρχου Λεβαδείας, εξεφώνησε εν Στρατιωτική περιβολή κατ' επανάληψιν λόγους παραπλεύρως των επιδρομέων, εις ους (λόγους) ωμίλησε περί πεπρωμένων της Φυλής και συνδρομής των κατακτητών κτλ., προς γενικήν κατάπληξιν του πληθυσμού, και ίδια των πολεμιστών της Αλβανίας, οίτινες ησθάνθησαν μείωσιν του εθνικού γοήτρου των και απογοήτευσιν βλέποντες Αξιωματικόν εις τοιαύτην κατάστασιν, ενώ θα

κητής της V Μεραρχίας μέχρι τις 15 Απριλίου 1941, κι έπειτα διοικητής της έως το τέλος Απριλίου 1941, οδηγώντας τα υπολείμματά της στην Πελοπόννησο. Κατά την Κατοχή διέμενε μέχρι τα μέσα περίπου του 1942 στην Τρίπολη, ανήκων στη Στρατιωτική Διοίκηση αυτής, έπειτα στην Καλαμάτα (διοικητής της εκεί αντίστοιχης Στρατιωτικής Διοίκησης) μέχρι τις αρχές Νοεμβρίου 1943, οπότε υπό την προστασία των Γερμανών, με τους οποίους εν τω μεταξύ συνεργαζόταν μετά φανατισμού εναντίον του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ (είχε προηγηθεί και συνεργασία με τους Ιταλούς), κατέφυγε στην Αθήνα. Από τις 23 Μαρτίου 1944 διετέλεσε διοικητής του Β' Αρχηγείου Χωροφυλακής Πελοποννήσου (Τάγματα Ασφαλείας) με έδρα την Τρίπολη. Τραυματίστηκε θανάσιμα (7 Δεκεμβρίου 1944) στα Δεκεμβριανά, στην Αθήνα, από σφαίρα πολυβόλου που έβαλλε από τα Τουρκοβούνια, την ώρα που επιθεωρούσε φυλάκια του στρατωνισμού στο Γουδί, «λόγω μιας φήμης ότι οι χωροφύλακες απεσύρθησαν των φυλακίων» («Εκθεσις δράσεως του ΙΙΙ Τάγματος Ασφαλείας Κορίνθου» του «τέως αντισυνταγματάρχου» Γεωργίου Οικονόμου [δεκαετία του '50], ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΑ, τόμ. 8, σ. 240).

²⁵ Οι κατηγορίες (αληθινές φυσικά) για τις οποίες συνελήφθη ήταν ότι άκουγε στο ραδιόφωνο τον σταθμό του Λονδίνου, ότι αγαπούσε τους Άγγλους και τους υπόλοιπους συμμάχους τους και ότι ηγούνταν «ανατρεπτικής κινήσεως κατά των Ιταλών» (Γιώργης Κώνστας, «Η ζωή μου στο αντάρτικο 1943-1944», στο περ. *Εθνική Αντίσταση* 13-17, Αθήνα 1977).

²⁶ Ο.π.

ανέμενον να τον ιδώσει προσπαθώντας να συντηρήσει το μίσος και τον φανατισμόν γενικώς του λαού κατά των κατακτητών και να συμμερισθή μετ' αυτού τα δεινά της δουλείας από πάσης απόψεως.²⁷

Μία παρένθεση: Οι Έλληνες, από τις πρώτες ημέρες της υποδούλωσης, βρέθηκαν εγκλωβισμένοι σε πληθώρα διλημμάτων τα οποία όλο και εντεινόταν από τις διάφορες προτροπές (δημοσιευμένες ή μη διαταγές-ανακοινώσεις) των «συνεργατών», και πρώτων απ' όλους του πρωθυπουργού και των υπουργών.²⁸ Οι προτροπές αυτές, που εκδηλώνονταν φυσικά ένεκα διαφόρων σκοπιμοτήτων, μπορούν να συνοψιστούν στο: «έχομεν κάθε συμφέρον να ευρισκώμεθα εν αρμονία σχέσεων μετά των αρχών κατοχής».²⁹ Οι υπόδουλοι παράλληλα

²⁷ Πόρισμα ένορκης προανάκρισης η οποία διενεργήθηκε από τον υποστράτηγο Χρ. Ζυγούρη, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Βασ. Μητσάκου. Ο ταγματάρχης Χωροφυλακής Παν. Κολιοβέτας, σε αναφορά του της 21ης Ιουνίου 1945 με θέμα «Περί της εν καιρώ της Κατοχής διαγωγής Ταγματάρχου Πεζ. Μητσάκου Βασιλείου», γράφει: «Κατά την εν Λεβαδεία επίσκεψιν του τότε προέδρου της Κυβερνήσεως Στρατηγού Τσολάκογλου, πράγματι ούτος [Μητσάκος] εξεφώνησε λόγον υπέρ της νέας τάξεως πραγμάτων, εκθειάζων τον Άξονα. [...] εν ενί λόγω ο λόγος του Επάρχου ήτο δουλοπρεπής. Επίσης παρεστάθη εκ του μακρόθεν εις λόγον του εκφωνηθέντα εν τω χωρίω Σκριτή, εν τη πλατεία ταύτης και εις αραιόν ακροατήριον, παρά την πανήγυριν ήτις ετελείτο και το κλείσιμον των καταστημάτων όπερ διέταξεν, όστις κατά τον ανωτέρω λόγον έτι περισσότερο εξεθείασεν την νέαν τάξιν πραγμάτων και την πιστήν αφοσίωσιν που πρέπει να τρέφη η ΕΛΛΑΣ εις τον Άξονα» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Βασ. Μητσάκου). Ενώ σύμφωνα με τον ταγματάρχη πεζ. Ε. Λυμπερόπουλο: «Κατά την περίοδον καθ' ην εκρατούμην εις το Στρατόπεδον Καλαβρύτων υπό των Ιταλών, ήτοι Απρίλιον-Δεκέμβριον 1942, εις το οποίον Στρατόπεδον εκρατούντο επίσης ο Ταγματάρχης Πεζ. Μούρκος Χαρ., Ταγματάρχης Πεζ. Μπόζεμπεργκ Σ., Ταγματάρχης Διαχειρίσεως Κώνστας Γ., Μοίραρχος Τέλος Δ., Ανθυπασπιστής Χωρ. Μιχαλέας Σ., αναγνώσαμεν προσφώνησιν του Ταγματάρχου Πεζ. Μητσάκου Β. ως επάρχου Λεβαδείας, δημοσιευθείσαν εις τον Αθηναϊκόν τύπον, προς Στρατηγόν Ιταλόν Διοικητήν της περιοχής Λεβαδείας και άλλους αξιωματούχους Ιταλούς, καθ' ην ούτος εφέρετο ειπών: "Ότι εθεώρει υψίστην τιμήν δι' εαυτόν το γεγονός ότι ο Στρατηγός κ. Τσολάκογλου, πρωθυπουργός του Κράτους, είχε αναθέσει εις αυτόν τα καθήκοντα του επάρχου Λεβαδείας επί τω σκοπώ όπως συσφίξη τους δεσμούς του εκεί πληθυσμού μετά του Στρατού Κατοχής και εδραιώση την εμπιστοσύνην των Αρχών Κατοχής προς τας Ελληνικάς Αρχάς, γεγονός διά το οποίον ούτος προσωπικώς ως έπαρχος και κατέβαλλεν πάσαν προσπάθειαν κτλ.". Η προκήρυξις αύτη, ως εικός αναγνωσθείσα και από πολλούς άλλους πατριώτας, εσχολιάσθη δριμύτατα, και μαζί με τον Ταγματάρχη Μητσάκον Βασιλείον και ολόκληρον το τμήμα των Ελλήνων Αξιωματικών» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Βασ. Μητσάκου).

²⁸ Για παράδειγμα, σε ανακοίνωσή του της 30ής Μαΐου 1941 ο πρωθυπουργός-στρατηγός Γ. Τσολάκογλου ανέφερε: «Λαμβάνων αφορμήν από το γεγονός της εκδηλώσεως συμπαθείας προς αιχμαλώτους Άγγλους έξωθι της Αθηναϊκής Λέσχης, επιστώ διά τελευταίαν φοράν την προσοχήν του κοινού επί του γεγονότος ότι αι τοιαύται εκδηλώσεις βλάπτουν το εθνικόν συμφέρον» (*Ημερολόγιο Κατοχής της Μαρίκας Αντωνοπούλου, ό.π., εγγραφή 30ής Μαΐου 1941*).

²⁹ Απόσπασμα μιας από τις πρώτες διαταγές που εξέδωσε (στις 21 Αυγούστου 1941), ως

εκ των πραγμάτων αντιμετώπιζαν και ουσιαστικές δυσκολίες. Για τους περισσότερους όμως προείχε ο πατριωτισμός. Και οι πατριωτικές ενέργειες των υπόδουλων τον πρώτο καιρό της Κατοχής αφορούσαν κυρίως την απόκρυψη Άγγλων στρατιωτών που είχαν παραμείνει στη χώρα μας «μη δυνηθέντες να ακολουθήσουν τους άλλους συναδέλφους των» κατά τη διαφυγή τους προς την Αίγυπτο, την υπόθαλψη Άγγλων «ενεργούντων κατασκοπεϊών»,³⁰ τη διενέργεια προπαγάνδας υπέρ των Συμμάχων, τη μετάφραση συμμαχικών ραδιοφωνικών εκπομπών και τη διανομή έγγραφων ειδήσεων, την απόκρυψη και την κατοχή όπλων, την προσπάθεια διαφυγής στην Αίγυπτο ή την υποβοήθηση άλλων προς διαφυγή κτλ.³¹ Οι ενέργειες αυτές ερμηνεύονταν φυσικά από τους κατακτητές ως πράξεις αντίστασης εναντίον τους και στις περισσότερες των περιπτώσεων επέσυραν δυσβάστακτες τιμωρίες (φυλακίσεις, βασανιστήρια, ομηρία κτλ.).

Επανερχόμαστε στους «συνεργάτες». Ενώ λοιπόν το πλήθος των Ελλήνων υπέφερε ποικιλοτρόπως επειδή εκδήλωνε το πατριωτικό του καθήκον, υπήρξαν άλλοι συμπατριώτες οι οποίοι, από διάφορες κυβερνητικές θέσεις, εκθειάζαν και εξυπηρετούσαν με διάφορους τρόπους τους κατακτητές. Πρώτος απ' όλους ως προς τις εκθειάσεις ήταν ο στρατηγός-πρωθυπουργός Τσολάκογλου.³² Υπήρξαν

αρχηγός Χωροφυλακής, ο διορισμένος από την κυβέρνηση Τσολάκογλου συνταγματάρχης πεζ. Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος (παρατίθεται στο Πέτρος Μακρής-Στάικος, *Κίτσοι Μαλτέζοι. Ο αγαπημένος των θεών, Ωκεανίδα*, Αθήνα 2000, σ. 109). Στις 28 Σεπτεμβρίου 1941 ο Σπηλιωτόπουλος δημοσίευσε επίσης «εις τον τύπον διαταγήν του, προς τους υπ' αυτόν, περί καταδόσεως και συλλήψεως κρυπτομένων συμμάχων Άγγλων αξιωματικών και οπλιτών, εξυπηρετών την περίφημον σκοπιμότητα» (κατάθεση «διά την ενώπιον του Συμβ. Επικρατείας Δικάσιμον της 3-6-1947» του συνταγματάρχη ιππικού Κων. Ασημάκη, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου· ολόκληρη η διαταγή του Σπηλιωτόπουλου υπάρχει στα ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κυτ. 497, φάκ. 30/5/85). Περί δε τον Ιούνιο του 1942 ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, παράλληλα με τους στρατηγούς Τσολάκογλου και Μπάκο, «έψελνε: "... Ουδέν έχομεν να ωφεληθώμεν εξ οιωνδήποτε αποπειρών και προκλήσεων εναντίον των αρχών κατοχής..."» (Κωνσταντίνος Βοβολίνης, *Μυστικές εκδόσεις: Ηθικός καθαρισμός. Βαρβάρων εγκλήματα...*, Εκδοτικός Οίκος Ν. Αλικιώτη, Αθήναι 1945, σ. 179).

³⁰ Αναφορά του ταγματάρχη πεζ. Ανδρέα Μαχαίρα προς το υπουργείο Στρατιωτικών με θέμα «Περί των υπηρεσιών μου κατά την πολεμικήν περίοδον και την της Κατοχής», Πάτρα 15 Οκτωβρίου 1945, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου.

³¹ Αναφορά του υπολοχαγού πεζ. Νικ. Ευθυμίου προς τη Στρατιωτική Διοίκηση Πατρών, Πάτρα 28 Μαΐου 1945, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου· και αναφορά του ταγματάρχη πεζ. Σίμου Μπόζεμπεργκ προς το Β' ΚΠΑ, Αθήνα 31 Δεκεμβρίου 1946, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου.

³² Για παράδειγμα, στις 5 Αυγούστου 1942, με ευκαιρία «την επίσκεψιν του Ντούτσε εις τας Αθήνας», ο Τσολάκογλου, σε ανακοίνωσή του, ανέφερε μεταξύ άλλων: «Κατά την εγκάρδιον συνομιλίαν μεθ' ης με ετίμησεν ο Ντούτσε διαρκούσης της ολιγοώρου παραμονής του εν Αθήναις, είχα την ευτυχίαν να ακούσω από τα αρμοδιώτερα χείλη —από τα χείλη του Αρχηγού του μεγάλου και ηρωικού Ιταλικού λαού— λόγον πραγματικής φιλίας διά την Ελλάδα. [...]

επίσης κι εκείνοι οι λιγοστοί, ανάμεσά τους και μερικοί μόνιμοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, που «ησυχολούντο με την ανάπτυξιν σχέσεων με τους Ιταλούς» —με τους κατακτητές γενικότερα— για την καλοπέρασή τους προπάντων.³³ Συγκεκριμένα, αρκετοί απ' αυτούς είχαν σχέση με τις κατοχικές στρατιωτικές αρχές παρέχοντάς τους χρήσιμες πληροφορίες και λαμβάνοντας από τούτες τρόφιμα. Μερικοί μάλιστα λάμβαναν και μισθό προκειμένου να ασκούν κατασκοπεία σε βάρος αξιωματικών του στρατού και της Χωροφυλακής, ακόμη και σε βάρος πολιτών. Για παράδειγμα, στην Καλαμάτα υπήρχε ολόκληρη ομάδα μονίμων υπαξιωματικών και ανθυπασπιστών, η «ομάδα Πέτρουλα»,³⁴ η οποία παρακολουθούσε Έλληνες αξιωματικούς που διέμεναν στην πόλη.³⁵ Όλοι δε όσοι ανήκαν στην εν λόγω ομάδα «ήσαν κατά την Ιταλικήν Κατοχήν πράκτορες του Ιταλού υπολοχαγού Μπέλλα και διέπραξαν πολλά εις βάρος των συμπατριωτών των».³⁶ Άλλο παράδειγμα είναι ο ταγματάρχης στρατολογίας Διονύσιος Παπασημακόπουλος, κάτοικος τότε Πύργου Ηλείας. Αποκαλύπτει περι αυτού ένας ομοιόβαθμος συνάδελφός του:

εν τω προσώπω του μεγαλοφυούς δημιουργού της φασιστικής Ιταλίας και της νέας ευρωπαϊκής ιδεολογίας, το έθνος μας ευρίσκει ένα μεγάλο και ανεκτίμητον φίλον». Κατόπιν της ανακοίνωσης αυτής η Μαρίκα Αντωνοπούλου σημείωνε στο ημερολόγιό της: «Στο κάλεσμα του ανάξιου Στρατηγού-Πρωθυπουργού, ο ελληνικός λαός απαντάει δυο λόγια μοναχά: Δεν ΝΤΡΕΠΕΣΑΙ και δεν ΦΟΒΑΣΑΙ;» (*Ημερολόγιο Κατοχής της Μαρίκας Αντωνοπούλου*, ό.π., εγγραφή 5ης Αυγούστου 1942).

³³ «Εκθεσις πεπραγμένων Συνταγματάρχου Πεζικού ε.α. Δημοκωστούλα Ιωάννου κατά την πολεμικήν περίοδον 1940-1941, κατά την Κατοχήν και μετέπειτα» προς το «Υπουργείον Στρατιωτικών, Γραφείον Υπουργού», Αθήνα 30 Ιουνίου 1947, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου. Ο εν λόγω συνταγματάρχης αναφέρεται βέβαια στην περιοχή του (Φθιωτιδοφωκίδα).

³⁴ Μέλη της «ομάδας Πέτρουλα» βασικώς ήταν οι μόνιμοι υπαξιωματικοί (ανθυπασπιστές από το τέλος του 1943 κι έπειτα) Σταύρος Πέτρουλας (εκ Μικρομάνης Μεσσηνίας), Πέτρος Στεφανάκος (γενν. 1908 στη Μίνα Οιτύλου Λακωνίας), Θ. Δρακιώτης και Ηλίας Καραχάλιος, οι οποίοι μέχρι τις αρχές του 1943 περίπου υπηρετούσαν, κατόπιν διαταγής του υπουργείου Εθνικής Αμύνης, στη Διοίκηση Χωροφυλακής Καλαμάτας, στο πλαίσιο της γενικότερης τοποθέτησης μονίμων υπαξιωματικών προς εκτέλεση υπηρεσίας στο εν λόγω σώμα (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Π. Στεφανάκου).

³⁵ Πορίσματα ΕΔΕ (Καλαμάτα 9 Μαρτίου και 24 Ιουνίου 1946) οι οποίες διενεργήθηκαν προς διαπίστωση της αντεθνικής δράσης κατά την Κατοχή του ανθυπασπιστή Πέτρου Στεφανάκου, αλλά και άλλων συναδέλφων του της «ομάδας Πέτρουλα» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Π. Στεφανάκου).

³⁶ Έγγραφο «Φρουραρχείου Καλαμών» προς το «Β' Ειδ. Στρ. Συμβούλιον», υπογραφή: «Δουράτσος Γ., Αντισυνταγματάρχης Πεζικού», Καλαμάτα 5 Ιανουαρίου 1946, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Π. Στεφανάκου. Με την υπόδειξη μάλιστα των μελών αυτής της «αντεθνικής ομάδος» προς την τοπική ιταλική διοίκηση, στις αρχές Ιουλίου 1942 συνελήφθησαν στην Καλαμάτα ο συνταγματάρχης Βενετσάνος Κετσέας και ο λοχαγός Σταύρος Δρακουλαράκος (πόρισμα ένορκης προανάκρισης, 24 Ιουνίου 1946, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Π. Στεφανάκου), με στόχο την

Ο Ταγματάρχης Στρατολογίας Παπασημακόπουλος Διονύσιος κατά το διάστημα της ξενικής κατοχής, επιλήσμων γενόμενος των προς την Πατρίδα και τους συναδέλφους του υποχρεώσεών του, εγένετο τυφλόν όργανον ταύτης, και συγκεκριμένως του Διευθυντού του Β΄ Γραφείου του εν Πύργω εδρεύοντος Ιταλικού Συντάγματος κατά τα έτη 1942-1943 υπολοχαγού Grano, μεθ' ου είχε γνωριμία η σύζυγός του μέσω της μελλούσης πενθεράς του ειρημένου υπολοχαγού κυρίας Παναγοπούλου, [συζύγου] εμπόρου, όστις και ούτος απετέλει τυφλόν όργανον της ξενικής κατοχής. Συγκεκριμένως:

1ον. Ούτος, οσάκις η ξενική κατοχή είχε ανάγκη να συλλέξη πληροφορίαν τινά, είτε υπηρεσιακήν είτε εις βάρος των εν Πύργω συναδέλφων του, εκαλείτο παρ' αυτώ εις ιδιαίτερας συσκέψεις εν τω γραφείω του, μολονότι Διευθυντής του Γραφείου [Στρατολογίας] Πύργου ετύγχανεν ο υποφαινόμενος.

2ον. Ημέραν τινά του 1943 εκάλεσε παρά τω γραφείω του ο Ιταλός αξιωματικός τον Διοικητήν των αξιωματικών Ηλείας επίλαρχον Κονδύλην Ηλίαν, ίνα ζητήσει ορισμένας πληροφορίας διά τινας των αξιωματικών Ηλείας, παρισταμένου και του Ταγματάρχου Παπασημακοπούλου, διότι, ως ωμολόγησεν ο ίδιος προς τον ερωτήσαντα αυτόν επίλαρχον με κυνικότητα, τον εκάλεσεν και τούτον επειδή ο Ιταλός αξιωματικός δεν είχε εμπιστοσύνην εις τον Διοικητήν των αξιωματικών.

3ον. [...] Κατόπιν όλων των ανωτέρω, ως ήτο φυσικόν επί του δελτίου ταυτότητός του η Καραμπινιερία Πύργου είχε αναγράψει κατά την θεώρησίν του, εξαιρετικώς δι' αυτόν, την λέξιν [...] «Διάκρισις».³⁷

Και μιας και αναφερόμαστε με συγκεκριμένα στοιχεία σε Έλληνες μειωμένης εθνικής συνείδησης, ας σταθούμε και στο παρακάτω γεγονός: Τον Αύγουστο του 1942 έφτασε με υποβρύχιο (προερχόμενο από τη Μέση Ανατολή) στη νότια Πελοπόννησο και αποβιβάστηκε στον όρμο Γιαλός, κοντά στο χωριό Έξω Νύμφη της ανατολικής Μάνης, ένα συμμαχικό κλιμάκιο με την ονομασία «Μίδας 614». Αρχηγός του ήταν ο ταγματάρχης πεζικού (απότακτος του '35) Ιωάννης Τσιγάντες και υπαρχηγός ο λοχαγός πεζικού Παναγιώτης Ρογκάκος. Η άφιξή τους προδόθηκε αμέσως στις ιταλικές αρχές της περιοχής. Έτσι στην

τρομοκρατία του σώματος των αξιωματικών (κι όχι μόνο), στο πλαίσιο του γενικότερου συστήματος ομηρίας που ήδη τότε είχαν αρχίσει να εφαρμόζουν οι Ιταλοί κατακτητές.

³⁷ Αναφορά του ταγματάρχη στρατολογίας Αθ. Ψυχαλινού «προς το Υπ. Στρατιωτικών, Δ/σιν Προσωπικού» με θέμα «Περί επαισχύντου και προδοτικής διαγωγής Ταγματάρχου Στρατολογίας Παπασημακοπούλου Διονυσίου», 26 Μαρτίου 1945, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Δ. Παπασημακόπουλου. Να σημειώσουμε επίσης ότι όσα αναγράφει στην αναφορά του ο ταγματάρχης Ψυχαλινός επιβεβαίωσαν με ένορκες καταθέσεις τους και οι επίλαρχος Ηλίας Κονδύλης, επίλαρχος Σπ. Μπαλοδήμος, ταγματάρχης πυρ. Ι. Μαρκόπουλος και υπολοχαγός ε.α. Αθ. Σμηλιοτόπουλος, κάτοικοι, επί Κατοχής, Πύργου Ηλείας.

ανατολική Μέσα Μάνη ξέσπασε άγρια τρομοκρατία. Όλοι σχεδόν όσοι ήρθαν σ' επαφή μαζί τους κλείστηκαν σε στρατόπεδα. Ευτυχώς όμως η αποστολή, χωρισμένη σε δύο ομάδες, κατάφερε και έφτασε στον Πειραιά με πλωτά μέσα. Όσο για τους προδότες-τοπικούς συνεργάτες των ιταλικών αρχών, διάφορες μαρτυρίες αναφέρουν με βεβαιότητα τους Πλαγιαννάκο, ιερέα του χωριού Κοκκάλα Κότρωνα, και Κομνηνό Δεμέστιχα, κάτοικο περιοχής Κότρωνα.³⁸

Πέρα από τους λιγιστούς τέτοιους «Έλληνες», υπήρχαν —κυρίως στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας (Σιάτιστα, Γρεβενά κτλ.), αλλά και στις κεντρικές περιοχές της χώρας (Θεσσαλία και νοτιότερα μέχρι Φθιώτιδα)— και μερικά «ελληνόφωνα καθάρματα».³⁹ Τούτοι συνεργάζονταν απόλυτα με τους Ιταλούς και αποτελούσαν συνάμα τους πληροφοριοδότες τους. Φυσικά απέναντι σ' αυτούς (π.χ. Αλκιβιάδη Διαμάντη, Βλάχο από τη Σαμαρίνα των Γρεβενών· Θωμά Νούσια,⁴⁰ δικηγόρο, κάτοικο Σιάτιστας· και πλήθος άλλων), οι οποίοι κυρίως προωθούσαν τις ιταλικές επιδιώξεις για την αυτονόμηση των Βλάχων της Πίνδου, στάθηκαν παλικαρίσια αρκετοί άλλοι συμπατριώτες τους. Γενικά τα «ελληνόφωνα καθάρματα», με αντίκρισμα λίγα τρόφιμα, καταδυνάστευαν

³⁸ Έγραψε τον Ιούλιο του 1945 ο υπαρχηγός της αποστολής Παν. Ρογκάκος: «Ο προδότης τέως ιερέας Πλαγιαννάκος ευρίσκεται εις την Εθνοφυλακήν. Περί του προδότη τούτου τόσον εγώ όσον και η Δ.Ε.Υ.Π. [Διεύθυνσις Ελληνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών] έχομεν προσωπικήν αντίληψιν. Ωμίλησα δε εκ του Σταθμού Ελευθέρας Φωνής της Ελλάδος κατ' αυτού εις το παρελθόν διά την παράδοσιν 3 φωτογραφιών μου εις τους Ιταλούς» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου). Όσον δε αφορά τον Κομνηνό Δεμέστιχα, βλ. τις καταθέσεις του ταγματάρχη ε.α. Νικ. Παπαδάκη και του υπολοχαγού Αλέξανδρου Καραδημητρόπουλου στο Παράρτημα Α', σ. 476 και 484 αντίστοιχα. Να σημειώσουμε παρεμπιπτόντως ότι ο Καραδημητρόπουλος αναφέρει ως συνεργάτες των κατακτητών στην πρωτεύουσα της περιοχής (Γύθειο) τον δικηγόρο Νικόλαο Λουμάκο («πρόεδρος επιτροπής αντικομμουνιστικού αγώνος και δήμαρχος Γυθείου»), τον πολιτευτή Πέτρο Μαυρομιχάλη και κάποιον ονόματι Γεώργιο Μπομπότση.

³⁹ «Εκθεσις πεπραγμένων...» του συνταγματάρχη πεζ. ε.α. Ι. Δημοκωστούλα.

⁴⁰ Για τον Νούσια, ο Άγγελος Καρατζάς, «δικηγόρος Αθηνών, τέως Νομάρχης Κοζάνης από 9 Μαρτίου 1942 μέχρι Μαρτίου 1943», σε βεβαίωσή του της 12ης Ιουλίου 1945 αναφέρει: «Ενθυμούμαι ότι ο Ιταλός αξιωματικός Σιατίστης εκάλεσε [περί τις αρχές Απριλίου 1942] τον Μητροπολίτην Σιατίστης, τας τοπικάς Αρχάς και τους πολίτας διά να τους ομιλήση δήθεν σχετικώς με την παράδοσιν των αποκρυπτομένων όπλων, αντί τούτου όμως τον λόγον έλαβεν ο προδότης δικηγόρος Σιατίστης Θωμάς Νούσιας, επαξίως εκτελεσθείς παρά των ανταρτών μας κατά τον Ιανουάριον 1943, όστις ήρχισε να ομιλή περί της μεγαλοφυΐας του Μουσολίνι, όπότε εγερθείς ο πρόεδρος κοινότητος Σιατίστης, λοχαγός πυρ. Βενέτης Κων., διεμαρτυρήθη εντόνως προς τον παριστάμενον Ιταλόν αξιωματικόν, ούτω δε διεκόπη η αγόρευσις. Ολίγας όμως ημέρας μετέπειτα διετάχθη η σύλληψις του λοχαγού Βενέτη από το Φρουραρχείον Καστοριάς. Τούτο πληροφορηθείς εμπιστευτικώς από την Καραβινερίαν, απέστειλα το αυτοκίνητον της Νομαρχίας εις Σιάτισταν και τον εφυγάδευσα προς Θεσσαλονίκην, ήτις ήτο Γερμανική περιφέρεια» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Κων. Βενέτη).

μαζί με το όλο σύστημα των κατοχικών αρχών τον πληθυσμό της υπαίθρου, που ήδη είχε εγκαταλειφθεί ηθικά «από τα υπεύθυνα κρατικά όργανα και τους λαϊκούς αντιπροσώπους».⁴¹

Εν τω μεταξύ, ενώ η πείνα είχε καταστεί εφιάλτης κυρίως για τον κόσμο των πόλεων, παντού απλωνόταν η ιδιοτέλεια, οι καταχρήσεις κι ο μαυραγοριτισμός. Το μικρόβιο αυτό μάλιστα είχε προσβάλει επικίνδυνα και τα κρατικά όργανα – ανάμεσά τους, τους περισσότερους από εκείνους που «προΐσταντο» των Γενικών Επιτροπών Διαχειρίσεως Τροφίμων του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και οι οποίοι δυστυχώς προέρχονταν από «τα ηγετικά στελέχη της κοινωνίας: Νομάρχης, Δεσποτάδες και Δήμαρχοι».⁴² «Την αισχράν αυτήν κατάστασιν με πρόσωπα και πράγματα, κρατικά όργανα κτλ.» τη γνώριζαν τόσο ο πρωθυπουργός Τσολάκογλου όσο και οι υπουργοί του από διάφορα καταγγελτικά υπομνήματα που τους απέστειλαν όσοι εκ των κρατικών λειτουργιών στέκονταν ακόμη στο ύψος τους. Αλλά οι καταγγέλλοντες ανέμεναν επί ματαίω λύση.⁴³

Σχετικά με την Αντίσταση: Αν αφαιρέσουμε τους λιγοστούς δουλοπρεπείς Έλληνες, είτε ιδιώτες είτε στρατιωτικούς, και ιδιαίτερα –από τους στρατιωτικούς– τους παθολογικά γερμανόφιλους ή ιταλόφιλους, καθώς κι εκείνους που είχαν σκύψει το κεφάλι και ασχολούνταν μόνο με κάποια υποτυπώδη καθήκοντα, για τους οποίους φυσικά θέμα αντίστασης δεν ετίθετο, υπήρχαν και οι άλλοι – μιλούμε, όσον αφορά τους στρατιωτικούς, για τους κατώτερους κυρίως αξιωματικούς, που ευθύς εξαρχής ζητούσαν από τους πιο υψηλόβαθμους της εμπιστοσύνης τους να βγούνε στο βουνό και να σχηματίσουν ένοπλες ομάδες, με τις οποίες και να προκαλέσουν «πάσαν δυνατήν δυσχέρειαν» στους κατακτητές.⁴⁴

⁴¹ «Εκθεσις πεπραγμένων...» του συνταγματάρχη πεζ. ε.α. Ι. Δημοκωστούλα.

⁴² Ευστράτιος Πανσεληνάς, ταγματάρχης πεζ., *Απομνημονεύματα*, Αθήναι 1947, ανέκδοτο. Ο Πανσεληνάς (τότε λοχαγός απόστρατος-απότακτος του '35), ο οποίος περί το δεύτερο εξάμηνο του 1942 εκτελούσε μαζί με άλλους καθήκοντα «Επιθεωρητή των Επαρχιών» στην υπηρεσία επιθεώρησης διανομής τροφίμων του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, γράφει επιπλέον ότι απ' αυτούς που «προΐσταντο» των Γενικών Επιτροπών Διαχειρίσεως Τροφίμων κτλ. «λίγοι, πολύ λίγοι, υπήρξαν εκείνοι που ησθάνθησαν τον πόνο του λαού και εφρόντιζαν ειλικρινά για τη σωτηρία του. Οι περισσότεροι ήταν κλέφτες που δεν δίστασα να καταγγείλω». Τα πιο χαρακτηριστικά περιστατικά καταχρήσεων, ατασθαλιών και μαυραγοριτισμού από αυτούς που προέδρευαν των Επιτροπών Διαχειρίσεως Τροφίμων κτλ. καταγράφονται στην πόλη της Φλώρινας, όπου «η κοινωνία εβόα» για τις καταχρήσεις κυρίως δύο αξιωματικών (λοχαγών) που είχαν στενές σχέσεις και συνεργασία με τον νομάρχη Κων. Μπόννη (Γ. Πριόβολος, *Αντι-παραθέσεις και διαμάχες στην κατεχόμενη Μακεδονία 1941-1944...*, ό.π., σ. 40).

⁴³ «Εκθεσις πεπραγμένων...» του συνταγματάρχη πεζ. ε.α. Ι. Δημοκωστούλα.

⁴⁴ Παισανίας Κατσώτας, *Η δεκαετία 1940-1944*, Αθήναι 1981, σ. 108.

Κάτι τέτοιο φυσικά ήθελε αποφασιστική και έμπειρη ηγεσία, τρόφιμα για την καθημερινή διατροφή των ανδρών, όπλα, πυρομαχικά κτλ. Αλλά, από εκείνους που ίσως μπορούσαν είτε να βοηθήσουν είτε να ηγηθούν (ηθικά ή πραγματικά), κανείς σχεδόν δεν ήτανε διατεθειμένος για κάτι τέτοιο – ούτε οι παλαιοί πολιτικοί, ούτε η στρατιωτική ηγεσία (αντιστράτηγος Παπάγος και άλλοι στρατηγοί) που είχε διεξαγάγει τον πόλεμο κατά των Ιταλών αλλά και των Γερμανών και δε συμμετείχε στην κυβέρνηση Τσολάκογλου. Μάλιστα οι παλαιοί πολιτικοί (Σοφούλης, Καφαντάρης κ.ά.) απέτρεπαν κατηγορηματικά τους αξιωματικούς από κάθε επαναστατική ενέργεια.⁴⁵ Πολλοί δε στρατηγοί από τους μη συμμετέχοντες στην κυβέρνηση Τσολάκογλου «είχον την γνώμη ότι, μετά την μεγάλη αιμορραγίαν εκ του πολέμου, επεβάλλετο να τηρηθή μία μεγάλη ανάπαυλα».⁴⁶ Αλλά και από την κυβέρνηση του εξωτερικού (Κάιρο) «ουδεμία οδηγία είχε εκδοθή και αποστολή εις Ελλάδα, δυναμένη να προσανατολίση τους αξιωματικούς επί του πρακτέου».⁴⁷

Κι ενώ οι επιθυμούντες να αναλάβουν πατριωτική δράση Έλληνες εθνικιστές (ιδιώτες και αξιωματικοί) δεν έβρισκαν υποστήριξη για να αντισταθούν στους κατακτητές στο εσωτερικό, καθώς «η άρχουσα εθνικόφρων αστική τάξις (πολιτικοί, πνευματικοί, οικονομικοί και στρατιωτικοί παράγοντες)» συνέχιζε να παραμένει «μακαρίως αδρανής»,⁴⁸ η άλλη όχθη, εκείνη της κομμουνιστικής πλευράς, ενσωματωμένη στην οργάνωση του ΕΑΜ,⁴⁹ το οποίο ενέπνεε υπο-

⁴⁵ Ο.π., σ. 109· βλ. επίσης Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974. Τόμος 1: Κατοχή: Η μεγάλη νύχτα*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2011, σ. 143-145. Με ξεκάθαρα λόγια, ταυτίζονταν κι αυτοί οι πολιτικοί, φυσικά για τους δικούς τους λόγους, με το ΥΕΑ «της ξενοδόουλης Κυβέρνησης των Αθηνών». Αφού το ΥΕΑ είχε στείλει αξιωματικούς «στις τοπικές στρατιωτικές διοικήσεις για να πάρουν μέτρα ώστε να μην προσχωρήσουν αξιωματικοί στις Οργανώσεις Αντίστασης». Γι' αυτή τη δουλειά μάλιστα το εν λόγω υπουργείο «καθιστούσε υπεύθυνους τους κατά τόπους στρατιωτικούς διοικητές» [*Απομνημονεύματα (Τετράδια)* του αντισμήναρχου ε.α. Δημητρίου Μίχου, ανέκδοτο].

⁴⁶ Ι. Μανέτας, *Μαχομένη Ελλάς...*, ό.π., τόμ. Α', σ. 55, 87. Όπως μάλιστα γράφει ο Αργύρης Ζερβούδης: «Ανοικτά, χωρίς προσκόμματα, πολλοί [αξιωματικοί και στην Αίγυπτο] διακήρυτταν: "Οι Έλληνες δεν πρέπει να συνεχίσουν τον πόλεμο· η χώρα μας πρόσφερε περισσότερο απ' όσα έπρεπε στην υπόθεση του πολέμου" (Ταυτισμός απόψεων με τον Τσουδερό)» (*Εθνική Αντίσταση Μεσανατολής 1941-1946 – Η Ταξιαρχία του Ελ Αλαμείν*, Χίος 1985, σ. 28).

⁴⁷ Ι. Μανέτας, ό.π., τόμ. Α', σ. 55.

⁴⁸ Αριστείδης Κρασιάς, *Αντί του μάννα χολήν*, Αθήναι 1973, σ. 24.

⁴⁹ Το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) ιδρύθηκε στις 28 Σεπτεμβρίου 1941 από στελέχη του ΚΚΕ και άλλων μικρότερων κομμάτων και οργανώσεων, που είχαν συζητήσει σε πολλαπλές παράνομες συνεδριάσεις την ανάγκη της οργανωτικής μεθόδευσης του αντιστασιακού αγώνα και τον καθορισμό εθνικών και κοινωνικών στόχων. Σχετικά με την ένοπλη αντίσταση, η απόφαση πάρθηκε από το ΕΑΜ τον Δεκέμβριο του 1941. Αργότερα (2 Φε-

σχόμενο μια κοινωνία πιο δίκαιη, εδραιωνόταν παντού από τις αρχές του 1942 κι έπειτα, επιδεικνύοντας ταυτόχρονα αναμφισβήτητη πατριωτική και αντιστασιακή δράση.⁵⁰ Με άλλα λόγια, το ΕΑΜ, διά του επιδέξιου συνωμοτισμού που διέκρινε όσους έκαναν κουμάντο και χάρασαν τη γραμμή του, είχε πάρει ήδη την κατάσταση στα χέρια του και αποτελούσε απειλή, ασφαλώς για τη μεγαλοαστική τάξη, αναμφισβήτητα όμως και για τους κατακτητές.

Πρέπει να σημειωθεί ότι αρκετοί από τους σφόδρα αντικομμουνιστές αξιωματούχους των ελάχιστων αρχικά εθνικιστικών αντιστασιακών οργανώσεων οι οποίοι διέμεναν στην αρχή της Κατοχής κυρίως στην ύπαιθρο είχαν εγκαίρως αντιληφθεί ότι τα περισσότερα μέλη του ΕΑΜ που κυκλοφορούσαν στην περιοχή τους, όπως π.χ. στις επαρχίες Παρνασσίδας, Δωρίδας, Φθιώτιδας και Λοκρίδας, «ήσαν γνωστοί κομμουνισταί».⁵¹ Μπροστά δε στη σχετική αυτή ανησυχία τους, οι στρατηγοί προϊστάμενοι μιας εξ αυτών των εθνικιστικών οργανώσεων τους παράγγελλαν από την Αθήνα να μην ανησυχούν, «οι Γερμανοί επ' ουδενί λόγω θα επιτρέψουν να οργανωθεί ο κομμουνισμός, συνεχίσατε αθόρυβα την οργάνωσίν σας».⁵² Όπως όμως απέδειξαν τα γεγονότα, οι ισχυροί συνωμοτικοί κανόνες των κομμουνιστών-εαμιτών και η θέληση του πλήθους των Ελλήνων που τους ακολούθησαν να εκδιωχθούν αν ήταν δυνατόν το συντομότερο οι κατα-

---

βρουαρίου 1942) αποφασίστηκε η ίδρυση αντάρτικου στρατού με το όνομα Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ). Όσον αφορά τον ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος), ιδρύθηκε λίγες μέρες πριν το ΕΑΜ. Κρυφός ηγέτης του ήταν ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας (μάλλον εν αγνοία του), στρατιωτικός αρχηγός του ο απόστρατος συνταγματάρχης Ναπολέων Ζέρβας και υπαρχηγός, εκπρόσωπος του στρατηγού Πλαστήρα, ο Κομνηνός Πυρομάγλου, γνωστός για τους αγώνες του εναντίον της δικτατορίας Μεταξά και συμμαχητής του ΚΚΕ στο αντιδικτατορικό μέτωπο. Η «σημαία» του ΕΔΕΣ στην πρώτη αυτή φάση είχε αναγεγραμμένα σαφή δημοκρατικά συνθήματα και στόχους, όπως άλλωστε και η «σημαία» της οργάνωσης Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ), που θα ιδρυθεί λίγο αργότερα από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, τον απότακτο συνταγματάρχη Δημήτριο Ψαρρό, και με πολιτικό εκπρόσωπο τον Γεώργιο Καρτάλη. Ασχέτως των μεταξύ τους πολιτικών αντιθέσεων και συγκρούσεων, οι οργανώσεις αυτές (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ και ΕΚΚΑ) ήταν σχεδόν οι μόνες που μετέφεραν το πνεύμα της ένοπλης αντίστασης στα ελληνικά βουνά.

⁵⁰ Η τότε αναμφισβήτητη πατριωτική εικόνα του ΕΑΜ βεβαιώνεται από δεκάδες πηγές. Εμείς θα περιοριστούμε σε μια εθνικιστική πηγή που αναφέρεται στο ΕΑΜ Λευκάδας. Γράφει η εν λόγω πηγή: «από των πρώτων ημερών της Κατοχής [...] εδημιουργείτο μία καταφανής παθητική αντίστασις εκ μέρους του Λαού κατά των Ιταλών. Καθίσταται φανερόν ότι η αντίδρασις αυτή καθωδηγείτο από μίαν πατριωτικήν οργάνωσιν, και πράγματι τότε ενεφανίσθη το ΕΑΜ ως τοιαύτη» (Ανωτάτη Στρατιωτική Διοίκησις Ηπείρου, Διεύθυνσις Πληροφοριών, «Ειδική έκθεσις περί των εν Λευκάδι γεγονότων από της αρχής της Κατοχής μέχρι σήμερα», 15 Μαΐου 1945, ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, τόμ. 1, σ. 180).

⁵¹ Αρ. Κρασιάς, *Αντί του μάννα χολήν*, ό.π., σ. 22.

⁵² Ό.π., σ. 23.

κτητές, είτε οι Έλληνες αυτοί γνώριζαν ποιους ακριβώς από πολιτικής απόψεως ακολουθούσαν είτε όχι, ήταν ικανά στοιχεία για να μπορέσει να οργανωθεί και να ισχυροποιηθεί εγκαίρως η εαμική-κομμουνιστική Αντίσταση.

Όσο για τους εθνικιστές (πολιτικούς, ανώτερους και ανώτατους αξιωματικούς, βασιλόφρονες ή μη), αυτοί στο μεγαλύτερο ποσοστό ήταν της άποψης «να αναμένωμεν».⁵³ Από τους ανώτερους και ανώτατους αξιωματικούς, ακόμη και ο απότακτος του '35 συνταγματάρχης Στέφανος Σαράφης, σε συνάντησή του περί το τέλος Ιουνίου 1942 στο χωριό Πιαλεία Τρικάλων με τον επίσης απότακτο ταγματάρχη πεζικού Γεώργιο Κωστόπουλο, «εκάκιζε κατά κόρον την εμφάνισιν ενόπλων ως πρόωρον» και μάλιστα, αν ο Κωστόπουλος τον είχε ειδοποιήσει «προηγουμένως περί τούτου», ο Σαράφης θα τον συμβούλευε να μη βγάλει ακόμη αντάρτικο.⁵⁴

Το φθινόπωρο του 1942 οι οργανώσεις του ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ απλώνονταν τάχιστα και δυναμικά πλέον σε όλη σχεδόν την υπόδουλη χώρα. Μόνο στην Πελοπόννησο και τη Βόρειο Ελλάδα αντιμετώπιζαν κάποια προβλήματα ακόμη. Φυσικά υπήρχε και η Ήπειρος, όπου εκεί είχε εδραιωθεί ο ΕΔΕΣ.

Εν τω μεταξύ το ακατάσχετο άπλωμα του ΕΑΜ, όπου τον πρωταγωνιστικό-ηγετικό ρόλο έπαιζε το ΚΚΕ, προβλημάτιζε τους Βρετανούς συμμάχους, οι οποίοι, ως αντίβαρο στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, άρχισαν να ενισχύουν την οργάνωση και το αντάρτικο του ΕΔΕΣ. Τούτο φυσικά σε συνεννόηση με τον Ζέρβα, που δεχόταν να αναλάβει ο ΕΔΕΣ τον ρόλο του αντίπαλου δέους έναντι διαφόρων ωφελημάτων.⁵⁵ Μολαταύτα με την είσοδο του 1943 ο ΕΛΑΣ κυριαρχούσε στη

⁵³ Για παράδειγμα, ο στρατηγός Γεώργιος Λάβδας, ο οποίος μαζί με τον αντισυνταγματάρχη πεζ. Γεώργιο Γρίβα είχε συγκροτήσει από τους πρώτους μήνες της Κατοχής εθνικιστική οργάνωση (την ονομαζόμενη αργότερα Χ), συνέστησε το καλοκαίρι του 1942 στον αντισυνταγματάρχη πεζ. Αριστείδη Κρασιά, που ματαιώς περίμενε στην κεντρική Ρούμελη τη βοήθειά του σε αξιωματικούς (μονίμους και εφέδρους), οπλισμό, πυρομαχικά, εφόδια και χρήματα, τα εξής: «Να αναμένωμεν τας οδηγίας του Βασιλέως, που έχει μεταθή διά να τας φέρη ο ταγματάρχης Μπουσμπουρέλης, και ότι δεν θα κινητοποιήσωμεν ενόπλους ομάδας προς τα όρη, παρά, οργανωμένοι και έτοιμοι, θα δράσωμεν ευθύς ως σημειωθή απόδασις των Συμμάχων είς τι σημείον της ηπειρωτικής Ελλάδος» (Αρ. Κρασιάς, *Αντί του μάννα χολήν*, ό.π., σ. 24). Για το «να αναμένωμεν» γενικότερα θα δούμε και σε διάφορα άλλα σημεία της παρούσας εργασίας μας.

⁵⁴ Γεώργιος Κωστόπουλος, *Ο αφοπλισμός του τμήματος Κωστόπουλου. Η πρώτη πράξη του κατοχικού εμφύλιου πολέμου*, υπό έκδοση.

⁵⁵ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 325 και 342. Αργότερα (περί το καλοκαίρι του 1943 κι έπειτα) ασχολήθηκαν και οι Γερμανοί με την ισορροπία ανάμεσα στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Σχετικώς με αυτό, γερμανική πηγή γράφει: «[Για τον ΕΔΕΣ] γνωρίζαμε τα γραφεία [στην Αθήνα] που στρατολογούσαν μέλη των ομάδων του, ανεχθήκαμε όμως σιωπηρά την ύπαρξή τους, μιας και μας ενδιέφερε, κατά κάποιο τρόπο, η διατήρηση μιας ισορροπίας ανάμεσα στις κομμουνιστικές

Στερεά Ελλάδα και σε όλη σχεδόν τη Θεσσαλία. Ο ΕΔΕΣ στην Ήπειρο. Κάποια βήματα είχε κάμει κι ο Ελληνικός Στρατός Απελευθερωτικής Προσπαθείας (ΕΣΑΠ) του Κωστόπουλου στη δυτική Θεσσαλία.

Όσο για τους καθαρόαιμους εθνικιστές, αυτοί επέμεναν στο «αναμένομεν», ή στο παρόμοιο «πρέπει να αναμείνωμεν». ⁵⁶ Όσπου ο ΕΛΑΣ τους πρόλαβε σχεδόν παντού, και πολιτικά και στρατιωτικά, κάνοντάς τους από τις πρώτες περίπου ημέρες του 1943 κι έπειτα να τρέχουν μήπως και προλάβουν να κρατήσουν, πέρα από την Ήπειρο, τουλάχιστον την Πελοπόννησο. ⁵⁷ Διότι, κρατώντας την Πελοπόννησο, θα εμποδιζόταν η «κατάληψη των Αθηνών από τους κουκουέδες» (δηλαδή από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ). ⁵⁸ Φυσικά στην κατάληψη αυτή ουσιαστικό ρόλο θα έπαιζε και η υπάρχουσα εντός Αθήνας αντίστοιχη οργάνωση των «κουκουέδων», το ΕΑΜ Αθήνας, για το οποίο ανέφερε ο επιτελάρχης του Επιτελείου «Μίδας» Μιχαήλ Αντωνόπουλος: «Εις τας Αθήνας η ΕΑΜ έχει κερδίσει έδαφος και [αρχές της άνοιξης του 1943] παρουσιάζεται ως επικρατούσα οργάνωσις, διαθέτουσα μεγάλην δύναμιν και τα μαχητικώτερα στοιχεία. Δυστυχώς της εδόθη καιρός να οργανωθή και επεκταθή, καθ' ον χρόνον αι άλλαι οργανώσεις συνεζήτουν περί όνου σκιάς». ⁵⁹

και τις αντικομμουνιστικές ένοπλες ομάδες» (Roland Hampe, *Η διάσωση της Αθήνας τον Οκτώβριο του 1944*, Πορεία, Αθήνα 1994, σ. 44). Εδώ δεν πρέπει να παραλειφθεί κι αυτό που γράφει αμέσως στη συνέχεια ο Hampe: «Όμως, ο Ναπολέων Ζέρβας έκανε το παν για να αμυνθεί από τις επιθέσεις των κομμουνιστών. Έτσι, από το τέλος του φθινοπώρου του 1943 ως το καλοκαίρι του 1944, διενεργήθηκε συμφωνία μη επίθεσης ανάμεσα σ' αυτόν και στα γερμανικά στρατεύματα. Οι σχετικές διαπραγματεύσεις έγιναν από έναν εκπρόσωπο του Ναπολέοντα Ζέρβα και από το Ε' σώμα στρατού στη Θεσσαλονίκη». Για τον Roland Hampe να αναφέρουμε ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου υπηρέτησε ως δόκιμος έφεδρος αξιωματικός στην κατεχόμενη Ελλάδα.

⁵⁶ Γ. Πριόβολος, *Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ...*, ό.π., σ. 312.

⁵⁷ Ο αντισυνταγματάρχης πεζ. Μιχαήλ Αντωνόπουλος (απότακτος του '35), επιτελάρχης του Επιτελείου «Μίδας», είχε εξηγήσει στους δικούς του, πριν ακόμα τον θάνατο του ταγματάρχη Ι. Τσιγάντε στις 14 Ιανουαρίου 1943, «την ανάγκη να κρατήσουν οι εθνικισταί με κάθε θυσία την Πελοπόννησο» (Χρήστος Ζαλοκώστας, *Το χρονικό της σκλαβιάς*, Εστία, Αθήνα 1997, σ. 143).

⁵⁸ Ό.π., σ. 144.

⁵⁹ Επιτελείο «Μίδας», Γραφείο ΙΙΙ, προς «Οργάνωσιν Κατωτέρων Αξιωματικών (ΟΚΑ) Μεσσηνίας», «Οδηγίαι και απαντήσεις επί ερωτημάτων διά Καλάμας», υπογραφή: «Ο επιτελάρχης αντισυνταγματάρχης πεζ. Αντωνόπουλος Μιχ.», 6 Απριλίου 1943, Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Στ. Δούκα, αρ. εισ. 290. Για τις άλλες εθνικιστικές-στρατιωτικές οργανώσεις της πρωτεύουσας, αλλά και για όλους τους στρατιωτικούς αρχηγούς τους, ο Αντωνόπουλος ανέφερε: «Άπαντες [...] είναι αρχηγοί διαφόρων οργανώσεων γελοίων και ανοήτων κατ' εμέ, χωρίς εις την ουσίαν να γίνεται κάτι. Ημεείς [Επιτελείο «Μίδας»] εργαζόμεθα όχι ως οργάνωσις, αλλά ως υπηρεσία της έξω Κυβερνήσεως διά το καθαρώς στρατιωτικόν μέρος.

Οι άλλες οργανώσεις (εθνικιστικές με στρατιωτική δομή) τότε στην Αθήνα ήταν ουκ ολίγες. Και σχεδόν όλες τους είχαν αρχηγό κάποιον στρατιωτικό. Μεταξύ τους όμως υπήρχε πλήρης ασυνεννοησία. Και ούτε διαφαινόταν κάποια προσπάθεια ένωσής τους για κοινό αντιστασιακό αγώνα.⁶⁰ Από τους στρατιωτικούς, ο απότακτος του '35 συνταγματάρχης Στέφανος Σαράφης, ο οποίος είχε αναχωρήσει από την Αθήνα περί τις αρχές Ιανουαρίου 1943 και βρισκόταν στη Θεσσαλία, ήταν ίσως ο μόνος που είχε ένα σχέδιο στον νου. Το σχέδιο αφορούσε την ένωση όλων των «δημοκρατικών» αξιωματικών, αλλά και των πολιτικών. Και ως προς την αρχηγία του αντάρτικου, ο συνταγματάρχης Ναπολέον Ζέρβας θα είχε την περιφέρεια Βάλτου και Ηπείρου, ο ίδιος ο Σαράφης τη Θεσσαλία, και ο συνταγματάρχης Δημήτριος Ψαρρός την κεντρική Ρούμελη (Γκιόνα). Ταυτόχρονα θα συγκροτούνταν και ένα επιτελείο υπό τον αντισυνταγματάρχη Μιχαήλ Αντωνόπουλο (απότακτο του '35), επιτελάρχη του «Μίδα» μέχρι τον θάνατο του Τσιγάντε. Μάλιστα ο Σαράφης ήταν της γνώμης, όπως την κατέγραψε ο Ζέρβας στις 5 Φεβρουαρίου 1943, πως, αν το σχέδιο ευοδωνόταν, «τότε το ΕΑΜ θα σβήση».⁶¹

Στη Θεσσαλία ο Σαράφης συνεργαζόταν (όχι αρμονικά) με τον ταγματάρχη Γεώργιο Κωστόπουλο (τμήματα ΕΣΑΠ). Ταυτόχρονα ο Σαράφης κι ο Κωστόπουλος είχαν επαφή-σύνδεση με τον νομάρχη Τρικάλων λοχαγό πυροβολικού Θεόδωρο Σαράντη,⁶² άνθρωπο συνεργαζόμενο εκ της θέσεώς του με

Μετέχει μεθ' ημών το μείζον μέρος των Αξιωματικών. Πάντως ένωση των Αξιωματικών μη περιμένετε ποτέ. Τώρα απεδείχθημεν ποίοι είμεθα».

⁶⁰ Επιστολές του Επιτελείου «Μίδας», με υπογραφή του Μιχ. Αντωνόπουλου, προς τον αρχηγό της ΟΚΑ Μεσσηνίας «Ηρακλή» (λοχαγό πυρ. Οδ. Ζαμπούρο), 15 και 26 Μαΐου 1943, Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Στ. Δούκα, αρ. εισ. 290. Εν τω μεταξύ σε επιστολή του προς τον Ζέρβα (14 Μαΐου 1943) ο Αντωνόπουλος έγραφε: «Αγαπητέ Ναπολέον [...] Αν ο καθένας τραβάει άλλον δρόμον, όπως έγινε έως τώρα, το αποτέλεσμα θα είναι να μας καβαλήσουν οι κομμουνισταί [...] Εις την περιοχήν Παρνασσίδος βγήκε ο Μήτσος Ψ[αρρός], με τον οποίον συνεργάζομαι στενώςτατα. Το αρχηγείον αυτό συμφέρον και δίκαιον είναι να μένη υπό την Διοίκησιν του Μήτσου, και επομένως πάσα άλλη ομάς Εθνική θα πρέπει, διατηρούσα την ανεξαρτησίαν της, να τεθή υπό τας Διαταγάς του για τον συντονισμόν των ενεργειών. Έχω υπονοίας ότι ο Ντολιόπουλος, τον οποίον έστειλες εκεί [τέλος Μαρτίου 1943], ηθέλησε να κάμη δικό του μπαϊράκι. Δεν υπήρξε ευθύς εξ αρχής ειλικρινής και δι' αυτό παρετηρήθη η ανωμαλία όσον αφορά την υποδοχήν των ρίψεων» (Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Στ. Δούκα, αρ. εισ. 290). Ο «Ντολιόπουλος» που αναφέρεται στην επιστολή είναι ο λοχαγός πεζ. Γεώργιος Τολιόπουλος, ο οποίος, όπως θα δούμε, κατετάγη αργότερα στα Τάγματα Ασφαλείας και αναδείχθηκε σε «ήρωα» του δωσιλογισμού.

⁶¹ *Ημερολόγιο στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα, 1942-1945*, Ωκεανίδα, Αθήνα 2013, σ. 194-195.

⁶² Πανθεσσαλική Επιτροπή του ΕΑΜ, «Ανακοίνωσις: Φως στην καταχθόνια δράση των προδοτών του αγωνιζόμενου Λαού Σαράφη-Κωστόπουλου-Σαράντη και Σία», ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΑ, τόμ. 3, σ. 68· βλ. επίσης Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ, Επικαιρότητα*, Αθήνα 1980, σ. 52.

την κατοχική κυβέρνηση και τις κατοχικές αρχές Τρικάλων (Ιταλούς). Τούτο έδινε στους εαμικούς λόγο να πιστεύουν πως οι δύο πρώτοι συνεργάζονταν αντεθνικά με τους Ιταλούς. Οπωσδήποτε στ' αυτιά των διαφόρων κλιμακίων του ΕΑΜ-ΚΚΕ πρέπει να είχε φτάσει και το σχέδιο του Σαράφη – εκείνο που, αν υλοποιούνταν, θα είχε ως αποτέλεσμα το ΕΑΜ να «σβήσει». Έτσι το ΕΑΜ πρόλαβε. Ο Σαράφης, ο Κωστόπουλος και ο ΕΣΑΠ αφοπλίστηκαν στις 3 Μαρτίου 1943 από δυνάμεις του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας.

Εν τω μεταξύ στην Αθήνα η ασυνεννοησία των αξιωματικών-αρχηγών των εθνικιστικών οργανώσεων, και γενικά των υψηλόβαθμων αξιωματικών, συνεχιζόταν. Πιο συγκεκριμένα, όλοι αυτοί τότε, αλλά κι αργότερα, ασχολούνταν με «άλλα» και δεν είχαν τον χρόνο ή δεν ήθελαν «να εργασθώσιν Εθνικώς». ⁶³ Επιπλέον «πλείστοι όσοι ανήκον εις Εθνικιστικάς οργανώσεις απησχολούντο μόνον εις το πώς θ' αυξηθούν τα στελέχη και οι οπαδοί των οργανώσεων εις ας ανήκον». ⁶⁴ Γιατί, όσο αυξάνονταν τα στελέχη και οι οπαδοί, τόσο αύξανε διά χορηγήσεων, εράνων κτλ. και το ταμείο της οργάνωσης. Αν δε η οργάνωση, σε επαφή με το αρχηγείο της Βρετανικής Αποστολής στην Ελλάδα, αναλάμβανε και τη συγκρότηση ανταρτικών τμημάτων, τούτο σήμαινε τη διαχείριση σοβαρών οικονομικών πόρων από τους αντιπροσώπους στην Αθήνα. Και αυτό ήταν μια πρόκληση για διάφορους καιροσκόπους ⁶⁵ και άλλους παρόμοιους που βασικός στόχος τους ήταν η ιδιοτέλεια. ⁶⁶ Όμως, αρχικά τουλάχιστον, το πρό-

⁶³ «Περί συνοπτικής εκθέσεως και προτάσεων απονομής ηθικής αμοιβής εις Αξιωματικούς και ιδιώτας» του αντισυνταγματάρχη πεζ. Σπυρίδωνος Σακελλαρόπουλου, «πράκτορος πληροφοριών» στην αγγλική υπηρεσία Force 133, 19 Νοεμβρίου 1944, ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου. Ο Σακελλαρόπουλος, μεταξύ άλλων, γράφει ακόμη: «Προσεπάθησα επικοινωνήσας μετά των γνωστών μοι Αρχηγών των οργανώσεων να πείσω τους πάντας ότι Εθνικόν συμφέρον επιβάλλει όπως οι Αξιωματικοί παραμείνωσιν ηνωμένοι, πλην δυστυχώς δεν επετεύχθη τι το σοβαρόν». Ολόκληρη η έκθεση του Σακελλαρόπουλου παρατίθεται στο Παράρτημα Α', σ. 439.

⁶⁴ Ο.π.

⁶⁵ Για τέτοιους καιροσκόπους ομιλεί και ο αντισυνταγματάρχης ε.α. Γεώργιος Κωστόπουλος στο *Ο αφοπλισμός του τμήματος Κωστόπουλου...* Με κάποιους του είδους αυτού, όπως γράφει, ήρθε σε επαφή περί τον Μάιο του 1943, όταν ήδη το αντάρτικο τμήμα του (ΕΣΑΠ) είχε αφοπλιστεί από τον ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία. Τότε βρισκόταν στην Αθήνα, «κρυπτόμενος εις διαφόρους οικίας», προσπαθώντας να συνδεθεί με τον Άγγλο ταξίαρχο Έντυ της Συμμαχικής Αποστολής «διά την ανασυγκρότησιν του ΕΣΑΠ». Αυτοί για τους οποίους ομιλεί ήταν μάλιστα «οι εκλεκτότεροι» από μια ομάδα «επιλέκτων αξιωματικών του στρατού», οι οποίοι «απεσχόπουν», αν εκείνος δεχόταν να βγει πάλι στο βουνό με μερικούς αξιωματικούς της ομάδας, να παραμείνουν για να τον εκπροσωπήσουν στην Αθήνα, υπακούοντας «εις έτερον αρχηγόν, ον δεν κατωνόμαζον».

⁶⁶ Ο συνταγματάρχης Λουκάς Μαναιός, σε καταθέσεις του (12 Φεβρουαρίου 1947 και 11 Οκτωβρίου 1948), αναφέρει ότι στις 31 Ιανουαρίου 1944 αποχώρησε από το 5/42 και την ΕΚΚΑ, μεταξύ άλλων, και λόγω «των οικονομικών ατασθαλιών ως προς την διαχείρισιν των

βλημα για τις εθνικιστικές-στρατιωτικές οργανώσεις δεν ήταν οι καιροσκόποι· ήταν πρωτίστως η αργοπορημένη εμφάνισή τους και η χαρακτηριστική τους διστακτικότητα. Ουσιαστικά οι οργανώσεις αυτές, πλην κάποιων εξαιρέσεων, τηρούσαν μέχρι και την άνοιξη του 1943 (τουλάχιστον στην Πελοπόννησο, κατόπιν οδηγιών από την Αθήνα) τακτική «αποκρύψεως και προπαρασκευής».⁶⁷ Εκ παραλλήλου οι τοπικοί στρατιωτικοί αρχηγοί των εθνικιστικών οργανώσεων (π.χ. νότιας Πελοποννήσου) όφειλαν να δημιουργούν, «διά καταλλήλου προπαγάνδας-διαφωτίσεως των λαϊκών μαζών» (χωρίς να παρουσιάζονται οι ίδιοι «εκ του εμφανούς»), «μίαν ισχυράν διασπαστικήν κίνησιν εις τους κόλπους του ΕΑΜ»· και, «προς επίτευξιν τούτου», τους συνιστούσαν από την Αθήνα:

Επιβάλλεται όπως δημιουργήσετε διά της συνενώσεως ή τουλάχιστον διά της συνεργασίας απασών των εθνικιστικών οργανώσεων μίαν νέαν, καθαρώς λαϊκὴν Εθνικιστικὴν οργάνωσιν, τον αντίποδα ούτως ειπείν του ΕΑΜ. Τούτο θα αποτελέση το τέλειον. Αναλάβετε πρωτοβουλίαν ως προς το ζήτημα τούτο. [...] Εις περίπτωσιν καθ' ἣν το ΕΑΜ θελήσει να βγάλῃ ανταρτικὰς ομάδας, να επιδιώξητε πάση θυσία να αποτραπή το τοιοῦτον, ἔχοντες προ οφθαλμῶν τας ζημίας ας θα υποστήῃ ο πλῆθυσμός εκ των αντιποίνων.⁶⁸

Όλα αυτά όμως (διστακτικότητα, μακρόχρονη προπαρασκευή-αναμονή, ασυνεννοησία στην πρωτεύουσα, «φαγωμάρα ανάμεσα στους τοπικούς στρατιωτικούς παράγοντες»⁶⁹ κτλ.) άφηναν άνετα περιθώρια στην οργάνωση του ΕΑΜ να δημιουργεί ισχυρά ερείσματα στην ύπαιθρο (χωριά και κωμοπόλεις) και να μπορεί, με το που έβγαζε ανταρτική ομάδα, να την αυξάνει το συντομότερο. Ακόμη και χωριά κατά βάση εθνικιστικά, που δεν είχαν δηλαδή σχεδόν κανένα κάτοικο ο οποίος να ανήκε στο ΚΚΕ, είχαν στραφεί περί την άνοιξη (Απρί-

---

χορηγουμένων επιδομάτων παρά του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής». Πιο συγκεκριμένα καταθέτει ότι «απεσύρθη της οργάνωσης ταύτης [...] διότι επείσθη ότι οι περισσότεροι των ασχολουμένων [στην Αθήνα] με την πολιτικήν κατεύθυνσιν της οργάνωσης δεν υπήρξαν ανιδιοτελείς, πλην του τότε ε.α. υποστρατήγου Δρομάζου και του Συνταγματάρχου Μηχανικού Καραχρήστου Δ. [...], εξ ου και η μήνις [εναντίον μου] ορισμένων προσώπων ανηκόντων εις την ΕΚΚΑ, ως π.χ. του εφ. Ταγματάρχου Στρ. Δικαιοσύνης Ηλιάδου Ι.» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. του ιδίου).

⁶⁷ Επιστολές του Επιτελείου «Μίδας» προς τον αρχηγό της ΟΚΑ Μεσσηνίας «Ηρακλή» (λοχαγό πυρ. Οδ. Ζαμπούρο), 15 και 26 Μαΐου 1943.

⁶⁸ Επιτελείο «Μίδας», Γραφείο ΙΙΙ, «Οδηγίαι και απαντήσεις επί ερωτημάτων διά Καλάμας».

⁶⁹ Ηρακλής Πετιμεζάς, *Εθνική Αντίσταση και κοινωνική επανάσταση – Ζέρβας και Ε.Α.Μ.*, Αθήνα 1991, σ. 316.

λιος-Μάιος) του 1943, π.χ. στη βόρεια Πελοπόννησο, με φανατισμό υπέρ των ανταρτικών τμημάτων του ΕΑΜ που μόλις είχαν ξεκινήσει εθνική-επαναστατική δράση με αρχηγό τον αντισμήναρχο Δημήτριο Μίχο.⁷⁰ *Επιτέλους, να ένας αξιωματικός!* έλεγαν. Γιατί γενικά εκείνη την εποχή ένα μεγάλο ποσοστό του λαού είχε χάσει την εμπιστοσύνη του στους ανώτερους και ανώτατους αξιωματικούς, καθώς πολλοί απ' αυτούς δεν ήθελαν να χάσουν το χουζούρι τους.⁷¹ Μάλιστα στη νότια Πελοπόννησο, συγκεκριμένα στη Μεσσηνία, η πλειονότητα των ανωτέρων αξιωματικών —προς μεγάλη λύπη και προβληματισμό των κατωτέρων— «δεν έχουν καμιά υπόληψιν και εμπιστοσύνην εκ μέρους του λαού»· και «οι κομμουνισταί αυτούς κυρίως αναφέρουν εις την πολεμικήν» εναντίον των αξιωματικών.⁷²

Κάτι ακόμα για το ΕΑΜ σε σχέση με την αυτοσυγκράτηση των εθνικιστών: Εκτός από τον ακραία φανατικό ενθουσιασμό που το ωθούσε να ξεκινήσει αντίσταση (αντάρτικο) σχεδόν χωρίς εξασφαλισμένα μέσα (τρόφιμα, ένδυση, οπλισμό κτλ.), και παρά τα αναμενόμενα φοβερά αντίποινα, το ΕΑΜ είχε και τη σκληρότητα, όπως κατέδειξαν τα γεγονότα, του αποφασισμένου και άκαμπτου επαναστάτη. Αρκετοί συνεργάτες (εθνοπροδότες) των κατακτητών τιμωρήθηκαν με το ξεκίνημα του αντάρτικου χωρίς έλεος.⁷³ Γενικότερα το

⁷⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το χωριό Μελίσσια Αιγιαλείας (Γιάννης Πριόβολος, *Μια αλυσίδα μνήμες: Αχαΐα και Β. Πελοπόννησος 1940-1949*, Αλφειός, Αθήνα 2007, σ. 39-40).

⁷¹ Γ. Πριόβολος, *Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ...*, ό.π., σ. 307. Πέρα από το ότι δεν ήθελαν να χάσουν το χουζούρι τους, αρκετοί ανάμεσά τους είχαν και τη γνώμη ότι η έξοδος στα βουνά για αντάρτικο είναι «μία εκ των προτέρων αποτυχημένη εξέγερση», τουλάχιστον στην Πελοπόννησο (Μοριά), «γιατί στο Μοριά δεν είναι δυνατόν να γίνει Αντίσταση, επειδή έχει πυκνή συγκοινωνία και πατιέται όλος ο τόπος από εχθρικά μηχανήματα. [...] Διαψεύστηκαν όμως από τα πράγματα γρήγορα» [*Απομνημονεύματα (Τετράδια)* του αντισμήναρχου ε.α. Δημητρίου Μίχου].

⁷² Επιστολή «Ηρακλή» (λοχαγού πυρ. Οδ. Ζαμπύρου) προς το Επιτελείο «Μίδας», αρχές Μαρτίου 1943, Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Στ. Δούκα, αρ. εισ. 290. Η έλλειψη εμπιστοσύνης του λαού της Μεσσηνίας προς τους αξιωματικούς που διέμεναν εκεί βασικά οφειλόταν στην αντεθνική στάση του στρατιωτικού τους διοικητή συνταγματάρχη πεζ. Διονυσίου Παπαδόγκωνα. Ο Παπαδόγκωνας, λίγο καιρό αργότερα (Ιούνιος 1943), ύστερα από ένα «ογκώδες» συλλαλητήριο στην πόλη της Καλαμάτας, καθώς και από μια επίθεση μιας ανταρτικής ομάδας του ΕΑΜ κατά του μεγάλου ξυλουργικού εργοστασίου της Αλαγονίας, όπου σκοτώθηκαν 5 Ιταλοί στρατιώτες της φρουράς και συνελήφθησαν 25 αιχμάλωτοι —γεγονός που τάραξε-εξόργισε τους Ιταλούς—, δήλωσε ότι δε θα είχε αντίθετη γνώμη, προκειμένου να εξευμενιστούν τούτοι, για την εκτέλεση σε αντίποινα 15-20 προσώπων, «και εκ των πρώτων του Δημάρχου και του Δεσπότη» (Φώτιος Τσαγκάρης, *Αναμνήσεις της μεσσηνιακής Κατοχής*, Αθήναι 1971, σ. 13-17).

⁷³ Είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αρκετά τέτοια ακραία περιστατικά. Για παράδειγμα, τη

ΕΑΜ στις αρχές του 1943 (αλλά και νωρίτερα) «ετιμώρησε πολλούς οι οποίοι αποδεδειγμένα συνεργάστηκαν με τον κατακτητή και έκαμαν τον καθένα να σκέπτεται αν επρόκειτο να κάμη μια όχι σωστή εθνικά πράξη».⁷⁴

Η άνοιξη του 1943 είναι η εποχή που το ΕΑΜ με τον —όλο και αυξανόμενο— στρατό του (ΕΛΑΣ) μπορεί και στέκεται στρατιωτικά απέναντι στις κατοχικές δυνάμεις, αλλά ταυτοχρόνως κι απέναντι —με έμπρακτα δείγματα αυταρχισμού που στο πλήθος των περιπτώσεων εκδηλώνουν οι δυναμικές οργανώσεις του ΚΚΕ— σε όσους αντιδρούν στη στρατιωτικο-πολιτική ισχύ του. Είναι επίσης η εποχή που η εθνικιστική πλευρά, της οποίας οι άνθρωποι⁷⁵ είτε έχουν μείνει άπραγοι, αφήνοντας έτσι η πρωτοβουλία για την ηγεσία του έθνους να περάσει στους ριζοσπάστες του ΕΑΜ (αυτό ισχύει για τους παλαιούς πολιτικούς), είτε έχουν ενεργοποιηθεί ως «συνεργάτες», αρχίζει να περνάει από την αδράνεια ή την αναμονή στη δυναμική-ένοπλη «Αντίδραση». Κάποιοι δε από τους «αντιδραστικούς», απ' αυτούς που εν τω μεταξύ έχουν και επαφή και συνεργασία με τους κατακτητές, δε διστάζουν να προτείνουν σε άλλους εθνικιστές, τους οποίους ασφαλώς μπορούν (ή νομίζουν ότι μπορούν) να επηρεάσουν κυρίως λόγω υπηρεσιακής ή επαγγελματικής σχέσης, μια τέτοια συνεργασία προκειμένου να χτυπηθεί-εξαφανιστεί το «κομμουνιστικό» ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Όσοι μάλιστα δεχτούν την πρόταση θα διαφυλαχτούν «από τους Γερμανούς» και θα εξυπηρετηθούν σε «ό,τι θέλουν».⁷⁶

νύχτα της 17ης προς τη 18η Απριλίου 1943, λίγες ώρες πριν κάνει την πρώτη επαναστατική εμφάνισή της, ημέρα, στην ορεινή Αιγιάλεια η ομάδα του αντισιμνήραρχου Δημητρίου Μίχου, εκτελέστηκε (σφάχτηκε για την ακρίβεια) από τρεις άντρες της ομάδας αυτής μέσα στο σπίτι του στο χωριό Βόδοδα (Μαυρίκι) Αιγίου ένας αναμφισβήτητος συνεργάτης των κατακτητών. Και όλο αυτό το τραγικό σκηνικό της σφαγής για να ακουστεί βροντερά η αδιαλλαξία των επαναστατών: «Ρε, τούτοι σφάζουν!» (Γ. Πριόβολος, *Μια αλυσίδα μνήμες...*, ό.π., σ. 52 κ.α.).

⁷⁴ Ανυπόγραφο «Σημείωμα», 7 Μαρτίου 1944, Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Νικ. Δέα (1941-1945), αρ. εισ. 262, φάκ. 5 (για το «Σημείωμα» αυτό περισσότερα βλ. στο κεφ. 6, υποσημ. 53).

⁷⁵ Στους ανθρώπους για τους οποίους ομιλούμε ο επικεφαλής της Αποστολής «Περικλής» (έφεδρος υπολοχαγός Κώστας Κουβαράς) του αμερικανικού Γραφείου Στρατηγικών Υπηρεσιών (OSS) στην κατεχόμενη Ελλάδα (Μάιος-Οκτώβριος 1944) αναφέρει ότι περιλαμβάνονταν «όλες οι δυνάμεις της αντίδρασης, τα ιδιαίτερα συμφέροντα, οι παλαιοί πολιτικοί, οι φασίστες, οι συνεργάτες των Γερμανών και ένα μέρος από το κεφάλαιο της χώρας». Αυτοί, σύμφωνα με τον «Περικλή», «έχουν ενωθεί με μόνο σκοπό να χτυπήσουν το ΕΑΜ» [Αποστολή «Περικλής». Τα επίσημα αρχεία του Γραφείου Στρατηγικών Υπηρεσιών (OSS) των ΗΠΑ στην κατεχόμενη Ελλάδα (Μάιος-Οκτώβριος 1944), μετάφραση-προλεγόμενα Ηλίας Θέρμος, Καστανιώτης, Αθήνα 2016, σ. 110].

⁷⁶ Βλ. π.χ. τις επιστολές του συνταγματάρχη Διον. Παπαδόγκωνα από την Καλαμάτα προς τους ανθυπολοχαγούς Κων. Ροζάκη και Κων. Μπασακίδη περί τον Αύγουστο του 1943 (Γ. Πριόβολος, *Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ...*, ό.π., σ. 56).

Έτσι μετά την άνοιξη-καλοκαίρι του 1943 διαμορφώνεται για τους υπόδουλους —τους ακέραιους τουλάχιστον πατριώτες— μια λυπηρή κατάσταση που τους φορτώνει με ισχυρά διλήμματα και έντονους προβληματισμούς,⁷⁷ αφού η πραγματικότητα οδηγεί ξεκάθαρα, πέρα από την όποια πολιτική αντιπαράθεση και διαμάχη, σε ανεξέλεγκτη εμφύλια σύγκρουση. Που δε θα αργήσει. Προς μεγάλη χαρά και όφελος φυσικά των κατακτητών, οι οποίοι όλο και περισσότερο θα ευνοούν τον εμφύλιο διχασμό. Ενώ η πλειονότητα του ελληνικού λαού, που μέχρι την εκδήλωση του εμφύλιου πολέμου «παρακολουθούσε τον αγώνα των Βουνών με θαυμασμό και λατρεία, και τον είχε κάμει με τη φαντασία του Μύθο», θα δοκιμάσει «βαθυτάτη απαγοήτευση».⁷⁸

---

⁷⁷ Ο Εμμ. Νικολούδης, μόνιμος αξιωματικός, κάτοικος Θεσσαλονίκης, σημείωνε στο ημερολόγιό του: «Είμαι βαθιά λυπημένος και καθόλου ευχαριστημένος από τον εσωτερικόν σάλον που κλυδωνίζει την Πατρίδα. Την αγαπώ πάρα πάνω από το άτομό μου και δεν γνωρίζω πού άμα ταχθώ θα την ωφελήσω περισσότερο. Το ΕΑΜ, μεγάλη ομάς οργανωμένη από τους Κομμουνιστάς, καμουφλάρεται ως εθνικιστική και πίσω της κρύβεται ο δάκτυλος της διακυβερνήσεως της χώρας. Σκοπός: απελευθέρωσις Ελλάδος και προσανατολισμός προς την Ρωσίαν διά παντός θεμιτού και αθεμίτου. Και έχει μεγάλην δύναμιν εις μέλη και ενόπλους αντάρτες. Είναι των άκρων και ζητά αναρχικώς και δι' αίματος μη λογικά πράγματα. Άλλη οργάνωσις της αυτονομήσεως της Μακεδονίας, την οποίαν πλασάρουν ανοικτά τινά στοιχεία παρακινούμενα εκ των γεγονότων και αδικιών δήθεν των Μακεδόνων [και που φέρουν] ως δικαιολογητικόν ότι άρχουν οι παλαιοελλαδίται. Αυτοί είναι ανάξιοι προσοχής, πάντως στενοχωρούν και φέρουν αναβρασμόν του Ελλ[ληνικού] αίματος. Άλλη οργάνωσις [πρόκειται για την ΠΑΟ], δήθεν αντιβουλγαρική και αυτή, έχει το προσωπίον της εθνικής, ως και πάσαι αι του είδους αυτού, και τις ξέρει τους βαθύτερους σκοπούς της, και εργάζομαι εις αυτήν άνευ εμπιστοσύνης. Άλλη οργάνωσις ΥΒΕ, εθνική, σκοπεύουσα την απελευθέρωσιν και είτα την παρεμπόδισιν της αναρχίας εις την χώραν' και αυτής είμαι μέλος, αλλά και αυτής τους απωτέρους σκοπούς δεν γνωρίζω και δεν έχω εμπιστοσύνην. Και αυτή δυστυχώς και άλλες βασιλικές, δημοκρατικές και δεν ξέρω τι άλλες οργανώσεις δεικνύουν πόσον φίλαρχοι είμεθα, έστω και εις βάρος της Πατρίδος. Ποίον είναι το συμφέρον της Πατρίδος; Πού αν ταχθώ θα ωφελήσω περισσότερο και δεν θ' αποκαλεσθώ άύριον προδότης;» (Άχρους στρατιώτης..., εγγραφή 8ης Απριλίου 1943).

⁷⁸ Επιστολή άγνωστης αντιστασιακής οργάνωσης (το πιθανότερο της ΕΚΚΑ) με τίτλο «Απαντούμε στο γράμμα σας της 10-12-43», 15 Δεκεμβρίου 1943, Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Κ. Βεντήρη, αρ. εισ. 269 (βλ. Παράρτημα Α', σ. 429, όπου παρατίθεται ολόκληρη η επιστολή).

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΠΛΗΣ «ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ» (ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ)

Η γενική κατάσταση στις αρχές του 1943

Από τις αρχές του 1943 τα πράγματα για τους κατακτητές και τους κάθε λογής Έλληνες «συνεργάτες», λόγω της έντονης και της σχεδόν μη αντιμετωπίσιμης βιαίας δράσης των ανταρτών,¹ βασικώς του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, αλλά και της με κάθε τρόπο ευρείας λαϊκής αντίστασης, ιδίως στην πρωτεύουσα (απεργίες, διαδηλώσεις, συνθήματα στους τοίχους, κυκλοφορία επαναστατικών προκηρύξεων κτλ.), συνεχώς δυσκόλευαν. Έτσι οι Γερμανο-Ιταλοί ενέτειναν την τρομοκρατία τους. Οι συλλήψεις ομήρων, κυρίως αξιωματικών,² που είχαν

¹ Την περίοδο Φεβρουαρίου – αρχών Μαρτίου του 1943 καταγράφηκε μεγάλη και έντονη δραστηριότητα ανταρτών (ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΣΑΠ κτλ.) γενικώς. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις υπήρξε συνεργασία εαμιτών και εθνικιστών, όπως π.χ. στη μάχη στο στενό της Σιάτιστας Φαρδύκαμπος (4-6 Μαρτίου 1943), όπου κατατροπώθηκε ένα ενισχυμένο ιταλικό τάγμα. Όπως αναφέρει στο ημερολόγιό του ο υπολοχαγός Εμμανουήλ Νικολούδης: «Μεγάλη δράσις ανταρτών εις περιφέρειαν Αικατερίνης-Κοζάνης. Γέφυραι καίονται, μεταλλεία καταστρέφονται και πολλά άλλα σαμποτάζ...» (*Άχρους στρατιώτης. Ημερολόγιο – Απομνημονεύματα 1941-1945*, υπό έκδοση, εγγραφή 14ης Μαρτίου 1943).

Και η δραστηριότητα αυτή συνεχίστηκε. Στο Παράρτημα Α', σ. 441, παραθέτουμε ένα δελτίο πληροφοριών (Επιτελείο «Μίδας», Γραφείο ΙΙΙ, «Αναφορά – Δελτίον πληροφοριών επί της ανταρτικής κινήσεως», υπογραφή: «ο Επιτελάρχης συγκροτηθέντος υπό ΜΙΔΑ Επιτελείου Ανίδας», Αθήνα 14 Απριλίου 1943, Αρχεία Μπενάκη, Αρχείο Στ. Δούκα, αρ. εισ. 290), για τη χρονική περίοδο από το τρίτο δεκαήμερο του Φλεβάρη του 1943 έως τις 14 Απριλίου 1943, οι οποίες πληροφορίες συγκεντρώθηκαν για λογαριασμό του Επιτελείου «Μίδας». Μελετώντας κανείς το συγκεκριμένο δελτίο πληροφοριών, αντιλαμβάνεται τον πονοκέφαλο-προβλήματα που δημιουργούσε γενικώς η Αντίσταση, και ειδικότερα η εαμική-κομμουνιστική, στην κατοχική κυβέρνηση και τους κατακτητές.

² «Η μήνις των Γερμανοϊταλών κατά των αξιωματικών οφείλεται εις τον λόγον ότι οι Έλληνες αξιωματικοί διαρκώς ανεχώρουν προς ενίσχυσιν των ανταρτικών σωμάτων ή διά την Αίγυπτον» [Σταύρος Καλογιάννης, *Οι Έλληνες κατά την Κατοχήν (Ημερολόγιον ενός στρατιώτου). Τρομοκρατία Κατοχής – Ομηρεία – Διχασμός – Ελευθερία – «Μπλοκ»*, Εκδοτικός Οίκος Σ. Φωτιάδη, Αθήνα 1945, σ. 59].

αρχίσει από καιρό, τώρα αυξήθηκαν. Οι εκτελέσεις παρομοίως. Όμως το σύνολο του ελληνικού λαού συνέχισε να αντιδρά και η κατάσταση όλο και χειροτέρευε τόσο για τους υπόδουλους, όσο —όμως— και για τους κατακτητές,³ οι οποίοι, από κοινού φυσικά με τους συνεργάτες τους (κυβέρνηση Κων. Λογοθετόπουλου από τις 2 Δεκεμβρίου 1942), άρχισαν να μελετούν τρόπους αποτελεσματικής αντιμετώπισης όσων πρωτοστατούσαν στον εναντίον τους πόλεμο. Και αυτοί, οι πρωτοστάτες, ήταν οι αντάρτες βασικά του ΕΑΜ, οι οποίοι μέχρι τότε για κάποιους εκ των κατοίκων (μεταξύ αυτών και για μερικούς πρώην αξιωματούχους) της πρωτεύουσας, που επαναπαύονταν στη νάρκη του πατριωτισμού τους, ήταν σχεδόν «κάτι κατσιοκλέφτες».⁴ Για δε τους ξεκάθαρους συνεργάτες (μέλη της κυβέρνησης κτλ.), σύμφωνα με ανακοίνωσή τους στις εφημερίδες, επρόκειτο περί «συμμοριτών» που διέπρατταν στις απομακρυσμένες ορεινές περιοχές «φόνους, ληστείας και άλλα αδικήματα». Πιο συγκεκριμένα, η ανακοίνωση μιλούσε «περί ποταπών ληστρικών πράξεων διαπραχθεισών συχνάκις με σκληρότητα εναντίον πτωχών και ανυπερασπίστων βιοπαλαιστών».⁵

³ Περί το τέλος Φεβρουαρίου 1943 ένας Γερμανός στρατηγός έγραφε: «Η κατάσταση στην Ελλάδα συνεχώς χειροτερεύει. Η εχθρική προπαγάνδα [...] αναπτύσσεται με μεγάλη ένταση, παίρνοντας έναν εξαιρετικά βίαιο τόνο και προσφερόμενη με όλους τους δυνατούς τρόπους, από τις ατελείωτες ραδιοφωνικές μεταδόσεις ως συνθήματα στους τοίχους, από τη διασπορά των πιο υποβολιμαίων διαδόσεων ως την κυκλοφορία αντι-αξονικών προκηρύξεων και φέιγ-βολάν, κομμουνιστικών και εθνικιστικών, που προτρέπουν το λαό σε εξέγερση [...] έντονη προπαγάνδα εξακολουθεί να γεμίζει τους τοίχους ενάντια στην πολιτική επιστράτευση, ενάντια στις συλλήψεις ομήρων που κάνουν οι αρχές κατοχής, ενάντια στον Άξονα γενικά, και ενάντια στην ίδια την ελληνική κυβέρνηση, που κατηγορείται για υπερβολική ευπείθεια στον κατακτητή και θεωρείται η κύρια υπεύθυνη για την καταστροφική κατάσταση επισιτισμού στη χώρα» (Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 142-143). Η τότε (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1943) κατάσταση στην Ελλάδα φαίνεται χαρακτηριστικά και από την «Αναφορά — Δελτίον πληροφοριών επί της ανταρτικής κινήσεως» του Επιτελείου «Μίδας» (βλ. Παράρτημα Α', σ. 441).

⁴ Στις αρχές Απριλίου 1943 ο υπολοχαγός πεζ. Δημήτριος Παραλίκας επισκέφτηκε στην Αθήνα, όπου είχε μόλις φτάσει από την περιοχή της ορεινής Ναυπακτίας, τον ε.α. συνταγματάρχη Στυλιανό Γονατά και του εξέθεσε την κατάσταση, ανήσυχος για τη μορφή που έπαιρνε, κατά τη γνώμη του, ο αγώνας της Αντίστασης στην περιοχή της ορεινής Ναυπακτίας και της Τριχωνίδας, και γενικότερα στην ύπαιθρο. Του μίλησε ανοιχτά και για όσα στραβά είχε δει στο εαμικό αντάρτικο, «αυτό το ζηλευτό ξεσήκωμα των πιο θερμάιμων στην αρχή πατριωτών, που στην πορεία του σκόνταφτε από μέρα σε μέρα και προβλημάτιζε πολλούς». Και ο Γονατάς απάντησε για τους αντάρτες του ΕΑΜ: «Μην ανησυχείς. Πρόκειται για κάτι κατσιοκλέφτες και θα τους διαλύσουμε!» (Δημήτριος Παραλίκας, *Πανόραμα Εθνικής Αντίστασης. Η δόξα της και οι σκιές της*, εκδ. Γιάννης Β. Βασδέκης, Αθήνα 1987, σ. 85, 87).

⁵ Η ανακοίνωση παρατίθεται στο *Ημερολόγιο Κατοχής της Μαρίκας Αντωνοπούλου [1941-1944]*, εισαγωγή-επιστημονική επιμέλεια Σοφία Ματθαίου, Πατάκης, Αθήνα 2014, εγγραφή 11ης Ιανουαρίου 1943. Φυσικά για τους πραγματικούς Έλληνες «η ανακοίνωση αυτή στη

Έτσι ο υπουργός Εσωτερικών και Ασφαλείας Αναστάσιος Ταβουλάρης πρότεινε τότε στους αρχηγούς των Σωμάτων Ασφαλείας να συγκροτήσουν ομάδες στις οποίες να ηγηθούν αξιωματικοί των εν λόγω σωμάτων για την καταδίωξη των ανταρτών. Δε βρήκε όμως ανταπόκριση. Οι αξιωματικοί των Σωμάτων Ασφαλείας υπέβαλαν αθρόες παραιτήσεις, με συνέπεια ο Ταβουλάρης να αντικαταστήσει τους αρχηγούς Βασιλόπουλο και Μανουσάκη.⁶

Παράλληλα η κυβέρνηση αποπειράθηκε να οργανώσει, υπό την αρχηγία του πρώην δικτάτορα στρατηγού Θεόδωρου Πάγκαλου, ο οποίος ηγούνταν αντικομμουνιστικής κινήσεως, ελληνικά μισθοφορικά σώματα στελεχωμένα με αξιωματικούς «διά την τήρησιν της τάξεως» στις πόλεις Αθήνα και Θεσσαλονίκη.⁷ Και η προσπάθεια αυτή όμως, «κάτω από την άγρυπνη λαϊκή πάλη και παρακολούθηση», απέτυχε.⁸ Όσο δε για τη «λαϊκή πάλη», αυτή συνεχίστηκε δυναμικότερα – ιδιαίτερα κατά της πολιτικής επιστράτευσης (της υποχρεωτικής εργασίας Ελλήνων ηλικίας 16-45 ετών, για να σταλούν κατόπιν μαζικά στη Γερμανία ως εργάτες) στην οποία σκόπευαν να προβούν οι Γερμανοί, όπως γνωστοποίησαν επίσημα μέσω των εφημερίδων περί το τέλος του δεύτερου δεκαημέρου του Φλεβάρη του 1943. Τα στελέχη του ΕΑΜ-ΚΚΕ στις πόλεις (Αθήνα, Θεσσαλονίκη κτλ.), αλλά ακόμη και στα χωριά, «εξωθούσαν τον κόσμον ν' ανταρτέψη, ν' ανυπακούση στην Γερμανική επιστράτευση».⁹ Έτσι

γλώσσα που μιλάνε» μεταφραζόταν «με λίγα λόγια απλά κι ευκολονόητα» και τα λόγια αυτά τα σημείωσε στο ημερολόγιό της η Μαρίκα Αντωνοπούλου την ημέρα που οι εφημερίδες τη δημοσίευσαν: «Οι αντάρτες που μάχονται στα βουνά για της πατρίδας το λυτρωμό ξεκαθαρίζουνε με μια μαχαιριά τους λίγους, τους προδότες, που αντισκόβουνε το έργο τους. Αυτούς που δουλεύουνε με τον εχθρό, που καταγγέλλουνε ποιο σπίτι κρύβει έναν Άγγλο, που θησαυρίζουνε προμηθεύοντας τον εχθρό τρόφιμα και άλλα χρειαζόμενα» (ό.π., εγγραφή 11ης Ιανουαρίου 1943).

⁶ Βλ. «Αναφορά – Δελτίον πληροφοριών επί της ανταρτικής κινήσεως» του Επιτελείου «Μίδας» (Παράρτημα Α', σ. 441).

⁷ Στην προαναφερθείσα αναφορά του Επιτελείου «Μίδας» διαβάζουμε: «Κατά πληροφορίας στρατηγός Πάγκαλος, ηγούμενος αντικομμουνιστικής κινήσεως, θα συγκροτήσει, εντολή των αρχών κατοχής, 5 τάγματα ιδίου τύπου διά την τήρησιν της τάξεως εις τας πόλεις Αθήναι και Θεσσαλονίκη. Η στελέχωσις των Ταγμάτων τούτων θα γίνη υπό αξ/κών οίτινες θα κληθώσι να υπογράψωσι δήλωσιν ότι προσχωρούν εις τον άξονα. Το μέτρον τούτο, κατά τας αυτάς πληροφορίας, φαίνεται ότι θα επεκταθή και εις τους λοιπούς αξ/κούς. Πας μη υπογράφων δήλωσιν λέγεται ότι θα συλλαμβάνεται».

⁸ Μέλπω Αξιώτη, Άπαντα – Τόμος Γ': Χρονικά, Κέδρος, Αθήνα 1980, σ. 309.

⁹ «Χθες γύρισα από το χωριό Λαγκαδίτσια. Είχα βγει για λίγες μέρες και επισκέφθηκα μερικά χωριά. Εις ένα της περιφέρειας Κιλκίς μεγάλη δράσις κομμουνιστικών στοιχείων εξωθούν τον κόσμον ν' ανταρτέψη, ν' ανυπακούση στην Γερμανική επιστράτευση που διά της εφημερίδος διεκήρυξαν και εδώ» (Εμμ. Νικολούδης, Άχρους στρατιώτης..., εγγραφή 18ης Φεβρουαρίου 1943).

στις 24 Φεβρουαρίου 1943 έγινε π.χ. στους δρόμους της Αθήνας μεγάλη και αρκετά μαχητική διαδήλωση, με νεκρούς και πολύ περισσότερους τραυματίες. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν και ο αναπληρωτής σύμβουλος του Συνδέσμου Τραυματιών-Αναπήρων Διονύσης Δημακόπουλος. «Τον πυροβόλησε, εν ψυχρώ, “Έλληνας” υπονωματάρχης».¹⁰

Εν τω μεταξύ ο Λογοθετόπουλος δήλωνε από τις εφημερίδες και το ραδιόφωνο (διάγγελμα 24ης Φεβρουαρίου) ότι ο μακαριότατος Δαμασκηνός, οι πρόεδροι του Συμβουλίου Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και της Ακαδημίας και οι πρυτάνεις που τον επισκέφθηκαν ενέκριναν την πολιτική του (για την επιστράτευση, για τις εκτελέσεις Ελλήνων από τους Γερμανούς, για τις εν γένει ενέργειες της κυβέρνησής του κτλ.) και τη χαρακτήρισαν «εθνική».¹¹ Όμως κανείς πραγματικός Έλληνας δεν έλαβε υπόψη του τις δηλώσεις του Λογοθετόπουλου, ούτε πίστεψε «πως οι αληθινοί εκπρόσωποι του έθνους είπαν με μια φωνή εύγε στον καθηγητή-πρωθυπουργό και στην Κυβέρνησή του».¹² Οι διαδηλώσεις συνεχίστηκαν.

Στην πάλη εναντίον της πολιτικής επιστράτευσης πήραν μέρος και οι μαθητές γυμνασίου. Στις 25 Φεβρουαρίου τα γυμνάσια απεργήσανε. Την ημέρα εκείνη ένας καραμπινιέρος σκότωσε τον μαθητή Γιάννη Δρακόπουλο. Την επομένη στο πανεπιστήμιο οι φοιτητές μαζεύτηκαν «σε διαμαρτυρία για το φόνο».¹³ Επενέβη η ελληνική Αστυνομία. Οι φοιτητές αμύνθηκαν με πέτρες. Από τους αστυνομικούς κάποιοι χτύπησαν τους φοιτητές με γκλομπ, αρκετοί όμως «αδράνησαν», παρά τις αυστηρές εντολές των ιταλικών αρχών.¹⁴

Στις 5 Μαρτίου 1943, με δεδομένο ότι οι Γερμανοί επέμεναν να βάλουν σε εφαρμογή το πρόγραμμά τους για την πολιτική επιστράτευση, τα πράγματα

¹⁰ Μανώλης Ρουμελιωτάκης, *Κατοχή: Σκληρές μα όμορφες στιγμές, ανέκδοτο*.

¹¹ Μ. Αξιώτη, *Απαντα – Τόμος Γ': Χρονικά*, ό.π., σ. 309.

¹² *Ημερολόγιο Κατοχής της Μαρίκας Αντωνοπούλου*, ό.π., εγγραφή 25ης Φεβρουαρίου 1943. Στις 26 Φεβρουαρίου ο Δαμασκηνός, οι πρόεδροι του Συμβουλίου Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και της Ακαδημίας και οι πρυτάνεις, με επιστολή τους προς τον «Πρόεδρον της Κυβερνήσεως» Κ. Λογοθετόπουλο, διέψευσαν τους ισχυρισμούς του (ό.π., εγγραφή 3ης Μαρτίου 1943).

¹³ Μ. Αξιώτη, *Απαντα – Τόμος Γ': Χρονικά*, ό.π., σ. 310.

¹⁴ Στις 24 Μαρτίου 1943 θα συλληφθούν «παρά των Ιταλών οι αστυνομικοί Δ/νταί Πετούνης και Κατσούλης και οι Αστυνόμοι Άνθης και Κουτάς, κατηγορηθέντες επί αδρανεία κατά τας εκδηλώσεις του Λαού της 26-2-43. Ούτοι, αφού εκρατήθησαν εις τας φυλακάς Καλλιθέας, μεταφέρθησαν τας απογευματινάς ώρας της 25-3-43 εις στρατόπεδον συγκεντρώσεως Λαρίσης». Για την ίδια αιτία καταζητούνταν και «ο Αστυν. Δ/ντής Καραβίτης» («Αναφορά – Δελτίον πληροφοριών επί της ανταρτικής κινήσεως» του Επιτελείου «Μίδας», βλ. Παράρτημα Α', σ. 441).

έφτασαν στο απροχώρητο και αποκάλυψαν, όπως αποδείχθηκε εκ του τελικού αποτελέσματος (ματαίωση του σχεδίου της επιστράτευσης), ότι η λαϊκή πίεση διά των συνεχών απεργιών και των πολυπληθών-δυναμικών διαδηλώσεων μπορούσε να επιβληθεί στις αρχές του Άξονα.¹⁵ Εκείνη την ημέρα η πρωτεύουσα ξύπνησε μέσα σε γενική απεργία που οργάνωσε το ΕΑΜ εναντίον της επιστράτευσης. Η διαδήλωση συγκέντρωσε αρκετές χιλιάδες κόσμου.¹⁶ Όταν οι πρώτοι διαδηλωτές βρίσκονταν στην οδό Στουρνάρη και πλησίαζαν το υπουργείο Εργασίας, «εμφανίστηκαν στην οδό Πατησίων, με κατεύθυνση από Πατήσια προς Ομόνοια, γερμανικά τανκς, τα οποία, μόλις έφτασαν στη γωνία Πατησίων και Στουρνάρη, άρχισαν να χτυπάνε στο ψαχνό με τα μυδράλια».¹⁷ Σκοτώθηκαν περί τα 13-18 άτομα και τραυματίστηκαν 134.¹⁸

Όμως, παρά τη βία των κατακτητών (Γερμανών και Ιταλών), οι διαδηλώσεις στην πρωτεύουσα μέσα στον Μάρτιο συνεχίστηκαν. Η πιο μαχητική σημειώθηκε ανήμερα του εορτασμού της εθνικής επετείου, στις 25 Μαρτίου 1943.

Κατ' αυτήν ομάδες διαδηλωτών εκ διαφόρων σημείων της πόλεως καθώς και του Πειραιώς συρρέουν από πρωίας εις την Πλατεία Συντάγματος, Μνημείον Αγνώ-

¹⁵ Βέβαια οι Γερμανοί θα αρχίσουν να επιβάλλουν εκδραστικά την πολιτική επιστράτευση, «διά των “μπλόκων”», έναν χρόνο περίπου αργότερα (Στ. Καλογιάννης, *Οι Έλληνες κατά την Κατοχή...*, ό.π., σ. 186).

¹⁶ Στη διαδήλωση αυτή, όπως και σε προηγούμενες, συμμετείχαν και αξιωματικοί (βλ. Γιάννης Φουσκάκης, *Οδοιπορικό, Πλανήτης, Αθήνα 1982*, σ. 64-65). Όσοι από τους αξιωματικούς έγιναν αντιληπτοί αποτάχθηκαν το συντομότερο. Ένας απ' αυτούς ήταν κάποιος Γεώργιος Οικονομόπουλος του Κωνσταντίνου, ταγματάρχης τότε, στο ατομικό βιβλιάριο του οποίου, μετά τη σελίδα όπου γίνεται μνεία στη συμμετοχή του στη διαδήλωση αυτή, διαβάζουμε: «Εις απόταξιν διά βαρείαν απρέπειαν και παραπτώματα αφορώντα την στρατιωτικήν τιμήν. Αθήναι 24-3-1943. Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως Κ. Λογοθετόπουλος» (ΥΣΑ, ατ. έγγρ. Γ. Οικονομόπουλου).

¹⁷ Γιώργος Δεληγεώργης, *Αναμνήσεις: Πόλεμος – Αντίσταση – Εμφύλιος*, Αγρίνιο 1996, σ. 166. Ο Δεληγεώργης, ο οποίος ήταν τότε υπάλληλος της Τραπέζης Ελλάδος, συμμετείχε κι αυτός στη διαδήλωση της 5ης Μαρτίου 1943. «Στο Υπουργείο Εργασίας κατέφθασε ο Μπουραντάς με το μηχανοκίνητο και έσπειραν τον θάνατο. Ο ίδιος εν ψυχρώ, καθώς μου είπαν νοσηλευόμενοι που ήσαν δίπλα του, σημάδεψε και σκότωσε το Γιώργη Μαρινάκη» (Μ. Ρουμελιωτάκης, *Κατοχή: Σκληρές μα όμορφες στιγμές, ανέκδοτο*). Ο Μαρινάκης (έφεδρος χωροφύλακας από τις Αρχάνες Ηρακλείου Κρήτης) ήταν δυναμικό μέλος του ΕΑΜ και διαβίωσε στο 8ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Στο εν λόγω νοσοκομείο, όπου και οργανώθηκε στο ΕΑΜ, τον είχαν στείλει με «εισιτήριο εισαγωγής... οι Εθνικόφρονες της Κρήτης για να πολεμήσει το ΕΑΜ» (ό.π.).

¹⁸ Γ. Δεληγεώργης, ό.π., σ. 166· και Ιάσωνας Χανδρινός, *Το τιμωρό χέρι του λαού – Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944*, Θεμέλιο, Αθήνα 2012, σ. 53-54.

στου Στρατιώτου και άλλα Κέντρα. Από του Συντάγματος χιλιάδες διαδηλωτών κατέρχονται διά της οδού Σταδίου· άλλοι εκ της πλατείας Κάνιγγος με τέρμα το Πεδίον Άρεως. Εκεί γονυπετούν προ των Ηρώων, εις δε ανέρχεται βαθμίδα τινά και άρχεται εκφωνών πατριωτικόν λόγον, παρά τας ριπάς των πολυβόλων και τας εκρήξεις χειροβομβίδων των ενόπλων ιππέων οίτινες κυκλώνουν τον χώρον. Ιδία εικών παρουσιάσθη πολλαχού της πόλεως. Νεκροί 6, τραυματίαι 26.¹⁹

Μέσα σ' αυτή την κατάσταση, και δεδομένου ότι «οι αντάρτες πληθαίνουνε μέρα με την ημέρα και αρχίσανε να τρομάζουν στ' αλήθεια τας ενόπλους στρατιωτικές δυνάμεις της κατοχής»,²⁰ οι Γερμανοί, μην ελπίζοντας σε κάτι ουσιαστικότερο από τον συνεργάτη τους πρωθυπουργό Λογοθετόπουλο, του οποίου η κυβέρνηση παράπαιε, τον αντικατέστησαν στις 7 Απριλίου 1943 με τον επαγγελματία πολιτικό Ιωάννη Ράλλη· άνθρωπο που, όπως απέδειξαν οι πράξεις του, δεν είχε κανένα δισταγμό να μειώσει, για το πολιτικό του όφελος πρωτίστως, την εθνική του συνείδηση και να ταυτιστεί, όπως ο προκάτοχός του, απόλυτα με το κατοχικό καθεστώς. Για τον Ράλλη όσοι Έλληνες μάχονταν το υπάρχον («κοινωνικό μας») καθεστώς είχαν παρασυρθεί «από τας υπούλους συμβουλάς επικινδύνων εχθρών» του καθεστώτος.²¹ Έτσι, όταν οι Έλληνες αυτοί (αντάρτες ή μη) συλλαμβάνονταν από τα όργανα ασφαλείας (Τάγματα Ασφαλείας, Ειδική Ασφάλεια, Αστυνομία, Χωροφυλακή κτλ.) της κατοχικής κυβέρνησης, παραδίδονταν συνήθως από τα όργανα αυτά, σύμφωνα με το πνεύμα και τις διαταγές του πρωθυπουργού και συνάμα υπουργού Εθνικής Αμύνης, αλλά και του υπουργού Εσωτερικών και Ασφαλείας Ταβουλάρη (που παρέμεινε στο ίδιο υπουργείο και στην κυβέρνηση Ράλλη), στους κατακτητές.²²

¹⁹ «Αναφορά – Δελτίον πληροφοριών επί της ανταρτικής κινήσεως» του Επιτελείου «Μίδας» (βλ. Παράρτημα Α', σ. 441).

²⁰ *Ημερολόγιο Κατοχής της Μαρίκας Αντωνοπούλου*, ό.π., εγγραφή 16ης Μαρτίου 1943.

²¹ Από ανακοίνωση του Ράλλη («Ο κ. πρωθυπουργός καλεί πάντα ένοπλον της υπαίθρου χώρας να παραδώση τα όπλα του – Η ύστατη έκκλησις»), η οποία παρατίθεται στο *Ημερολόγιο Κατοχής της Μαρίκας Αντωνοπούλου*, ό.π., εγγραφή 20ής Μαΐου 1943.

²² Οι Έλληνες που παραδίδονταν στους κατακτητές αποτελούσαν έτοιμο «απόθεμα» όταν οι Γερμανοί αποφάσιζαν εκτελέσεις ή μεταφέρονταν στα γερμανικά κάτεργα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπως θα δούμε παρακάτω, αποτελεί η περίπτωση όλων εκείνων που συνελήφθησαν στα στρατιωτικά νοσοκομεία στις 30 Νοεμβρίου 1943. Όπως κατέθεσε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στη δίκη των Τσολάκογλου, Ράλλη κ.ά.: «Τα Τάγματα Ασφαλείας, και εγκληματίας εάν συνελάμβαναν, δεν έπρεπε να τους παραδώσουν εις τους Γερμανούς» (*Η δίκη Τσολάκογλου – Σύμφωνα με τα επίσημα πρακτικά, επιμέλεια Δημοσθένης Κούκουνας, HISTORIA, Αθήνα 2016, σ. 58*).

